

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sonderjydske Aarbøger

1897.

Andet Halvbind.

Udgivne

af

H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og P. Skau.



Flensborg.

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel**, København,
for Danmark, Norge og Sverrig.

Indhold.

Til Læserne	Side 1.
Gustav Johansen: Nordslesvig i 1894, 95 og 96	2
M. Mackeprang: Oversigt over historisk Litteratur fra årene 1894—95 vedrørende jylland	33
N. J. Andersen: Bidrag til Skolevæsenets Historie i Haderslev Amt	82
A. D. Jørgensen: Herregårdene på Als i det 16. århundrede	96
H. P. Hanssen-Nørremølle: Statskirkens Fortyskning i Nord- slesvig	138
H. F. Fejlberg: Barndomsliv i Vesteregnen	165
M. Mackeprang: En Luksusforordning for Haderslev fra 1566	217
M. H. Nielsen: Vestslesvigsk Grundeilkaar	236
En preussisk Dom	246
H. P. Hanssen-Nørremølle: Tyske Opkjøb af Landejendomme i Nordslesvig 1893—98	249



Barndomsliv i Vesteregnet.*)

„Rén og klar skal nutid føre
fortids røst til fremtids øre.

Sv. Grundtvig.

Derude i vesten, noget i ly bag kirkebakken, ligger en gammel vejrslidt præstegård, den har stået i slægtled, har vistnok i sine unge dage været en pyntelig bygning, men er i tiden, mens slægt efter slægt skiftede indenfor dens døre, mens børn fødtes og gamle og trætte mænd gik til hvile og blev bårne de få trin ud på kirkegården, selv bleven gammel og tung. Hver ny familie, som drager derind, pynter lidt på den, men ungdommen og stadsen er borte.

Jeg mindes fra min barndom de små blyindfattede ruder i det store køkken. Væggene var malede med kønrøg og kalk, i grupper på tre og tre hvide pletter, store som kronestykker. En stor åben arne med trefod at sætte gryden på, sodstang og kedelskede, og når de store lyngtørv brændte, blussen og knittren afilden, knækken af småsten, der sprang. Henne under de små vinduer,

*) Et indskud af meddeleren er mærket *—*; lang selvlyd eller medlyd betegnet ved et punkt efter samme, stødtone ved ' efter selvlyd eller medlyd, forøvrigt er dialektordene skrevne så nær rigsmålet, som bekvemt ske kunde.

det store køkkenbord, hvor tjenestefolkene spiste deres måltider. De skar sulet istykker på brødsiver, senere fik vi drejede, flade bøgetræs brikker. I vinduet var plads til at sætte skeerne. For bordenden sad avlskarlen, nederst drengen. Jeg ser endnu i mindet for mig den stiltfærdige karl, der havde været hos os i årevis, slikke sin træske, gnide dens kop udenpå af med den flade hånd, tørre den indvendig på venstre albue og derefter sætte den ind i læderstroppen i vindueskarmen.

Der var murstensgulv, hvad der vistnok i de tider, begyndelsen af årene fyrrer, kun fandtes i mere velstående hjem, lergulve var endnu almindelige. I det rummelige bryggers ved siden af var der brolagt. Der var ovnen opmuret i skorstenens bagerste væg, med grav foran til at modtage aske og emmer, når der bagtes, og i den vældige skorsten var der fremspringende kanter, så der kunde lægges hylder ind at tørre malt på. Ligeledes har jeg set, at der blev brændt brændevin, dog nok kun én gang. Så vidt jeg véd, havde præsterne i Tørninglén adskillige særrettigheder tilfælles med kromænd og herremænd. Vi behøvede ikke som bønderfolk, der brændte, at frygte for spioner og angiverier.

Hvor var solskinnet lyst i den vejrharde egn og dagene milde, og hvor var der forslag i tiden! Alt hvad der kunde udrettes i en sommerferie! Vi elskede vor syge moder, fader mindes jeg bestandig fra de år, som stærkt optagen af arbejde. Vi børn var vist meget overladte til os selv og færdedes med tjenestefolkene tidlig og silde. Enkelte skiftede, andre beholdt vi, til vi småbørn var gifte og hjemfarne. Vi var noget som én familie, og børnene gik sikkert. Høslætten var årets festtid.

Den gav strengt arbejde, god mad, samliv og samarbejde mellem mange mennesker. Folkene drog ud i marskenge midt på eftermiddagen, arbejdede, så længe de kunde se, lå i det våde græs ude på engen til et par timer efter midnat, slog atter, mens græsset var dugvådt og kom med larin og sang kørende ind i gården næste formiddag, sultne, trætte, søvnige. Pigerne havde så den „ferske suppe“ og den bedste mad rede, men især de første dage var slætkarlene jævnlige så medtagne, at de „sprang efter leen“, d. v. s. fik krampagtige trækninger i armene, der næsten gjorde dem det umuligt at spise søbemaad. Klumperne kunde flyve ud af Mortens ske langt hen på gulvet.

Forrest blandt slætkarlene gik i den lange række en lille spinkel håndværksmand. Han var lavmælet, stilfærdig. Jeg har tit stået inde hos ham i hans værksted og var kammerat med hans sønner. Lad mig kalde ham Søren Snedker. Lille og uanseelig, som han var, kunde han i det strenge høslætsarbejde tage det op med de stærkeste unge karle. Arbejdet er saa svært, at karle, der kommer inde fra „gesten“, til en begyndelse slet ikke kan udføre det, og det giver anledning til mangfoldig kappestrid og styrkeprøver blandt de unge. Det kan også ske, at en ung karl, som ej vil give tabt, kan for længere tid få sit knæk derved.

Søren sov altid i kirken om sommeren. I kirke skulde han og vilde han, og var på sin vis sikkert en inderlig from mand. Men han sov bestandig. Det er ikke så lige en sag, når man har arbejdet strengt og fået liden søvn de seks dage at holde øjnene åbne den syvende. Fader gik engang ind til ham i værkstedet i det lille

hus, hvor marchalin og bukketorn (lycium) groede på havediget, og spurgte ham, hvorfor han gik i kirke og sov, istedetfor at blive hjemme. „Jo, hr. pastor,“ svarede han, „der er så mange fluer herhjemme!“ Så fik han lov at sove i sin krog for fremtiden.

Hvor var alt lyst og festligt under arbejdet derude! Hver af os havde sin rive og kunde tage fat, som han evnede, når høet skulde „hverves“ eller „stakkes“, vendes eller sættes i stak. Så kunde vi få lov til at sidde i høet, når det blev „tømmet sammen“, de lange „streng“, ved hjælp af et par heste og et læssetræ, en stige, blev kørt i stak. Det gav sommetider et knubs, en kolbøtte eller to, men derom talte ingen. Hvorhen man så vendte sine øjne over den store, grønne, vidtstrakte flade, det samme syn. Mennesker samlede i travlt arbejde. Derude i vest det spejlblanke hav, nu og da en søfugls skrig, ellers kun summen af insekter, sus af vestenvinden. Om formiddagen især luftspejlinger i vest, Manø, Romø løftede sig over havet, deltes med sunde og fjorde. Men når solen steg højere på himlen, lagde der sig en dis over alt, i horisonten flimrede og bølgede det, det er „Jokob Løj, der driver med svin eller geder“, længere nordpå er det „Lokkemanden“, måske en ætling af Loke i Valhal.

Så kom hviletiden, avlskarlen satte forken fra sig og spurgte om mellemmadskurven. Vi lejrede os i en høstak, hver indtog den mest magelige stilling. Vi bønn og plads med, armene var trætte, riven havde taget huden af venstre hånd mellem tommel- og pegfinger, højre var ikke stort bedre, og man var rigtig tjenlig til en hvil og t stykke mad. Så begyndte samtalen højroset, spøgende, med en tør vittighed, der nu og da fremkaldte en latter,

men såvidt jeg mindes, aldrig larmende lystighed og aldrig usømmelige ord.

Endelig var høet stakket og tilstrækkelig vejret, så kom høvognen i gang. Det var en hel kunst at læsse et af disse store hølæs, så at vognen kom frem ad de lange, hullede veje, uden at der blev „rejst en vejrmølle“, uden at den væltede, men arbejdet blev udført af en blandt pigerne, hvem der nu var dygtigst. Der stod høstakke i tusindvis ud over den store, grønne flade, og arbejdet gik, hvorhen man vendte blikket, sin stille og støtte gang, vognene kom tomme, kørte tungt belæssede bort, med det stramt spændte læssetræ, „forreb“, „bagreb“ og „svøbereg“, nu og da et barn eller to på det høje læs, man holdt sig fast ved læssetræet og nød ret den bløde, gyngende bevægelse, mens vognen knirkende sled sig frem ad de lange og tunge veje.

Hjemme var der så folk rede til at „forke af“. Hestene blev spændte for den tomme vogn, som karlen i rask trav kørte ud af gården. Den fyldte blev læsset af, og når det var gjort, blev vognen trukket ud og tilside, læssetangen lagt i, forreb og bagreb pyntelig viklet om „lærringerne“, og så var der frihed, til et nyt læs kom. Så blev der fortalt historier, gjort kunster, en kunde springe ned fra „hanebåndene“ således, at han slog kolbøtte i luften, en anden kunde hænge i benene ved bjælken og trække trøje og vest af, men omsider svingede høvognen atter ind i gården og kaldte til nyt arbejde.

Kornhøsten gik forholdsvis stille forbi, markerne var sandede, folkene få. Fred var der kun lidt af, fårene gik flokkevis om vinteren over alle marker og afgnavede rugen. Men brødkorn og noget mere fik vi da. Kreaturhandelen

på Marsken og Hamborg skaffede bonden de penge, han behøvede, og jævn velstand var der vist alle steder, men kravene til livets komfort og luksus var jo kun små. Kom der i kornhøsten regndage, samledes vi i en lo og gjorde bånd. Der var atter lejlighed til samtale og fortællinger. Vi havde en stiltfærdig, måske noget enfoldig avlskarl, Jens, da han en række år havde været hos os, blev han naturligvis kaldt Jens Præst. Af ham hørte jeg først historierne om de tre brødre, Pejer, Povl og Esben, om slottet, hvortil vejen gik „sønden æ so'l å no'ren æ mo'n å midt gjemmel Babylons kjerke'to'n“, og da forresten mange andre. Historier om spøgelse og genfærd må også nævnes, jeg mindes, at blandt de andre fælleslege med jævnaldrende kammerater i byen, har vi også leget „varsel“, en af os gav genfærdets rolle og kyste naturligvis hele flokken. Jeg nævner det blot som et eksempel på, hvor stærkt endnu dengang forestillingerne om åndernes skjulte verden var rodfæstet blandt folket, den gik igen i småbørns lege. Kun en enkelt fortælling husker jeg at have haft ondt af. Den handlede om en stakkels forført pige, der hængte sig i en stald. Men siden den tid lød der røster derom ved nattetide råbende: „hævn, hævn!“ Efter at have hørt herom, gik jeg aldrig mere rolig i vor stald, når det var mørkt. Vor leg gik ellers, trods alt dette, uforstyrret sin gang mellem gravene ved dag og i månelyste aftener, de døde gjorde os ingen fortræd, vakte ingen frygt hos os, de er et stille folkefærd, når man ikke forstyrrer dem, og det tænker jeg ikke, at børnenes stille lege gjorde.

En ekstra morskab mindes jeg at have oplevet som tilskuere, gemt inderst inde i en kokrybbe. Der havde

været uheld med nogle høns, de rådne æg delte vore to halv voksnede tjenestedrenge broderlig, tog så plads hver i sin ende af stalden og leverede batallic. Hvad kan ikke børn finde på! Æggene var kasteskyts, og da ammunitionen var opbrugt, gik vi alle tre ud ved husenden, talte om kampens omskiftelser og kastede op af den ulidelige stank.

Så var der havet, altid dragende, når det lå blankt den stille, varme sommerdag, aldrig i ro, enten vigende ud i dybet eller kommende med flodbølgen til strandbredden. Vi „reddede“ nogle kartofler, man stjæler aldrig sligt men „vrader“ ved nogle „stammer“ og medtager, hvad man finder. Et brændglas en solklar dag, ellers fyrstål og flint, et stykke svamp og en tør hestepære, så var det en let sag at tænde et bål op ude på ovret og stege kartoflerne i de gloende emmer. Så lå vi derude, insekterne summede, fjærnt ude fra vadderne lød det dæmpede sus af havet og søfuglenes skrig, nu og da små eksplosioner fra ilde af blæretangens hulrum, — så lå vi derude og drømte om, hvad den store fremmede, vidunderlige verden havde i gemme til os, hvad fremtid og liv skulde bringe. Ak, nu er vi gamle og grå, en af os kom tilsøs og har levet mange år i fremmede lande og fik den halve verden at se, mange sår blev slåede, mange illusioner brast, men minderne fra de lyse børndomsdage ved det store havs kyst, udslettes aldrig.

Til andre tider drog vi på fiskeri med højt opsmøgede benklæder ud mod floden, som kom. Vi gik ud mod dybet, over de flade, grå vadder, dækkede af sandormens tusinde tuer; her og der småpytter med fiskeyngel, rejer, krabber. Men derude fra, hvor man langt, langt borte kunde se den skinnende stribe af det

fjærne hav, hørte vi bruset af flodens komme. Den kom langsomt, med små skumstriber i det lerfyldte, grå vand; med skrigende måger og fladfisk, „skulder“, „butter“, der svømmede langs bunden i det flade vand og skød mudderstriber op efter sig. Dem gjaldt det at træde på med fødderne, at gribe med hænderne, så blev de med en prætrukne på en snor og bårne over brystet. Jeg synes, at vi sjældent fangede noget, men hvor var det et sundt, friskt liv derude på strandens endeløse vidder. Om vintere, når der var skøjteføre, samledes hele drengeskaren på isen, ja, tit pigerne med, de satte sig på et par jærnskoede, glatslidte, „glindre“ træsko og blev på den måde kørt i kane, „rollede“ af drengene, og farterne gik undertiden milevidt ud over de store strækninger mod syd eller nord. Snart dreves lege, „bjærgmand“, en tagfat-leg, var især yndet, eller man gjorde kunster, løb omkaps. Var det en solklar dag, kunde farverne være stærke, den skinnende hvide skrueis, nu og da optårnet i små bjerge, den nydannede, blanke is, der spejlede den blå himmel. Af og til lød der vældige drøn, når floden, der kom eller gik, lettede ved isdækket, så det slog revner.

Og kom der en stormdag, drog havet atter. Når „flyvetækkeren“ ruskede i vort tag, tømmeret knagede og tækkehalmen fløj, og der måtte harver og stiger på taget for at holde sammen på det, da skulde vi børn ud at se til vor stærke, lunefulde ven i vest. Søen kom mørk, tung, grå, undertiden røg havet jo under stormens hårde kast. Det salte vand kom silende ind gennem grøfter, standsede ved småbækkerne i deres løb, søgte og fandt hver en lille lavning i jordsmonnet, væltede sig ind over dæmninger og gærder, bortskyllede alt levende eller løst,

det fandt på sin vej, kom bestandig byen nærmere. Hvad der kunde reddes af kreaturer og får, blev reddet, men traf slig stormflod ind, mens høet stod i engene, da var der nød påfærde, høstakkene blev spredte for uvejret, væltede, bortførte af havet, kørte sammen her og der ved et vandløb i dynger på hundrede af læs, eller forsvandt helt. Havet kræver sin lod og del i menneskers arbejde.

Og var det en „isflod“, ved vintertide, så brødes isdækket, førtes med uimodståelig kraft ind over enge og marker, opbrød landeveje, sluser, broer, tog alt med, huse, det mødte på sin vej, skibe, der lå for anker på udsatte steder. Når floden atter gik tilbage, kunde man se „isskodserne“ som bræm ned langs „ovret“, sønderbrudte, spredte, stablede og optårnede i fantastiske bygninger, blinkende, lysende i solskinet, når det atter var blevet magsvejr efter stormen.

Men altid havde børnene ærinde ved havet, altid var der nye ting at finde, noget at „strande“, brogede fuglefjer, træstumper, døde havfugle, underlige, slimede tangformer, og altid søgte tankerne ud over det store hav, hvor solen om aftenen gik ind i sit slot bag „rosenskyernes volde“.

Derude, langt borte, var der nok en stor verden. Havet var stort. Vi hørte af og til bulderet derudefra som et endeløst vogntog over en jærnbro, og sommetider kom da stormen i sin vælde bagefter, brændingens bulder var dens fortrop. Men hvem boede på havet, hvad var der hinsides? Aldrig så man et skib derude. De vovede sig ikke så nær den farlige, flade kyst, at de kunde sé fra land. En eneste gang mindes jeg, at der kom et par skibbrudne sømænd i land. Efter mange omskiftelser var

de drevne ind med deres båd mellem Manø og fastlandet. De skimtede et lys oppe i byen og efter det gik de.

Folket var stille, al deres færd og tale var behersket. Kirken rejste knejsende sine vejrbidte mure og sit spidse tårn vest i byen. Et sømærke, sagde man, for skibene, men for det stille, stærke folk, som boede ved dens fod et troens mærke, der pegede opad, og klokkerne rin ede ikke for døde øren, hver gård sendte som regel sine, hvert hus sine, og når præsten kom, og klokkerne ringede sammen, blottede mændene deres hoveder, de kendte røsten, tog til hatten og hilsede. I kirken rådede „Evangelisk Psalmebog“, salmernes indhold, degnens tarvelige orgelspil, passede ubeskrivelig slet til de gamle snørklede melodier, der var bleven stående fra Kingo's Salmebogs tid og folkets gammeldags gudsfrygt; men man lagde sine egne tanker og følelser ind i de kedsommelige rimerier, og så gik det. Kristentro og kirkegang kastede lysning over de daglige tunge, slidsomme dage.

Den nationale kamp var begyndt, luften var svanger med uro. Fader var 1843 raget uklar med amtshuset i Haderslev over de tyske embedsskrivelser.¹⁾ Folk kom rejsende milevidt borte fra for at bede om hans hjælp til retssager, og da han forundret spurgte, hvorfor de kom med slige sager til ham, svarede de, at han måtte være klogere end de fleste, siden han turde sætte sig op mod den tyske øvrighed. Da hans senere nabo, Gottlieb i Hvidding, gjorde efter sin udnævnelse visit hos amtmanden, blev han advaret mod Feilberg i V.-Vedsted, som „ein sehr gefährlicher Mensch.“ Men os børn nåede alt dette

¹⁾ se Allen, Det danske Sprogs Historie i Slesvig. II 263.

kun som bulderet ude fra dybet. Vi hørte det, vidste ikke, at det varslede storm. Danske var vi som folket, derom var ingen tvivl.

For få år siden var jeg derude i mit barndomshjem, så kendte steder, husene var blevne så små, egnen så fattig. Den gamle vejrslidte kirke og præstegård står der som for 60 år siden. Men hvor er den forandret, tyske skelpæle, tyske gensdarmer, tyske indskrifter, der gør de gamle stedsnavne hersteds ukendelige, tysk undervisning i skolerne, hårdt skurrende præstemål med tysk akcent i kirkerne. For os gamle er det altsammen så ubeskrivelig tungt. Man har så ondt ved at forstå, hvad glæde og gavn et mægtigt folk kan have af at gøre et hundredetusinde bønderfolk ulykkelige, fratage dem deres modersmål, gøre dem fremmede for deres børn, åndelig lænkebinde dem under en lovprist kultur, som de slet ikke forstår eller kan bruge.

Fra disse egne og fra noget østligere og sydligere sogne stammer de følgende optegnelser, jeg i sin tid har fået fra en ven søndenfor den nuværende grænse. Så meget af, hvad jeg selv har oplevet eller levet i, klinger igen i denne mands barndomserindringer. Jeg har renskrevet og ordnet hans stykkevise meddelelser. Der er bud i dem fra slægtled, som nu ligger under mulde.

Fra min barndom kunde der være meget at fortælle af interesse for nutidsmennesker. Alt var dengang simpelt og tarveligt i bondens hjem. Skønt tiden ikke ligger langt tilbage, jeg var barn i begyndelsen af årene fyrrer, er store forandringer skete; thi den by, hvori jeg blev født, havde gammeldags folk, fordi den var mager. Der var

ganske vist en del eng til byen, også god eng, men agermarken var høj, tør og sandet. Sognet ligger tæt syd for Kongeåen, min fødegård lå et stykke udenfor, mine forældre var efter tidens forhold velstående bønderfolk og havde været det, så længe min erindring går tilbage. Vi var mange søskende. Skønt vi så godt som alle forblev hjemme til vor konfirmation, holdt vore forældre os til arbejde og sparsomhed. I de tider spiste bonden 21 gange grød om ugen. Nu ja, så galt var det dog nok ikke, men tit kom grøden på bordet; hver morgen fik vi øllegrød, dertil et stykke fedtebrød, eller halvandet, som vi var store til. Hver aften fik hele familien nykogt grød, som vi dypede i mælk, om sommeren jævnlig sur mælk eller tykmælk, men til dagligbrug fik vi aldrig til det måltid brød. Også kunde det ske, at vi fik kærnemælk at dyppe i, den syntes jeg aldrig om, thi smagen var for det meste ram og bitter. Hyppig fik vi nykogt grød, eller vælling da, til middag. Det skete altid om lørdagen, så var pandekager en sat ret. Fik vi en enkelt gang „tarrenjøs“¹⁾ pandekager, var det en „høj onden“²⁾. Om søndagen var grøden banlyst, da vankede der om morgenen kaffe og om aftenen the. Til middag plejede vi at få „adskille“: „udblødt suppe“³⁾ eller kål, især den sidste ret, der altid hørte til, når skrædderen kom, han fik kål til afsked, når han forlod folk og til velkomst, hvor han mødte, tit mange dage i træk. Vore forældre drak hver morgen kaffe med et stykke brunt sukker til. Søndag morgen fik vi børn så gerne både brød og kage⁴⁾, og passede da altid nøje på at spise

¹⁾ boghvedemøls. ²⁾ kostelig, middag jfr. isl. undorn. ³⁾ salt suppe.

⁴⁾ rugbrød, sigtekage.

rugbrødet først, for „det er godt å va'r de bæ'st tesidst, så fæ'r en 'et godt å si ålder daw.“¹⁾ Theen, vi fik om aftenen, var der kun liden the i, hovedbestanddelen var „rowrøll'ker“²⁾ og kanel, og så fik vi smørrebrød til ligesom om morgenen. Således var både davre og nadver bedre om søndagen end om hverdagen, det var en forandring, som frydede, også det, at vi fik smør på brødet for fedt, mindede om højtiden. Bønder har jo heller ikke endnu synderlig tilovers for „thevand og trækvind“, man køber endnu the ikke i kasser eller i pundervis, men for 10 eller 20 pg. ad gangen. Kaffen har folk derimod fået smag på for alvor.

Iøvrigt fik vi i mit hjem „en go'i støv'e³⁾ bu'ndkost“ der blev slagtet får og svin, sjældent et høved, kun et par enkelte gange i min barndom en tyr. I regelen havde vi brød med svinefedt, bestrøet med salt, som skolekost. To og to stykker var lagte sammen med fedtsiderne imod hinanden, ved begge enderne var en „snikken“ tørt brød puttet ind, for at de ej skulde klæbe sammen. Naturligvis var saltet om middagen blevet til lage. Øl eller mælk havde vi aldrig med; den, som blev tørstig, kunde drikke af skolebrønden. Kringler eller kager, svedsker eller sukker, nej slikt så vi hersteds aldrig, 'en tør rugbrøds endeskive kunde vi nok engang imellem få med i lommen. Vore skolelektier læste vi om vinteren både morgen og aften ved lys, og skønt vi havde en lang vej til skolen, tog vi ikke så sjældent læreren på sengen; de, som har lang vej, møder gerne først på pletten. Vore forældre holdt

¹⁾ prik efter vokal eller konsonant betegner længde, komma stødtone. ²⁾ rug-røllike, achillea millefolium. ³⁾ som står o: nærende.

os især til bogen om morgenen; „æ bõ'n ka bedst læ'r djer læj's å et fa'stend hja'rt“, mente de.

Når moder bagte, lavede hun „knæpkager“ til os børn; det var ganske vist kun almindelig kagedej, de var gjorte af, men skønt vi ingen smør som regel fik på stykkerne, smagte de dog langt bedre end den sædvanlige sigtekage; det var navnet, der gjorde det. Om lørdagen kom sædvanlig en „kagemand“ eller en „kagekone“, moder købte da 12 „kavringer“ for 4 rigsbankskilling, det var hele handelen. Julen var pebernøddernes tid, de blev lavede af fint rugmel med mælk, sirup, krydderier. Mens moder lagde dejen tilrette, stod vi børn omkring hende og så til med den største interesse, og det var noget stort at få lov til at skære dem. Når vi juleaften havde sået vor nadver, og kvindfolkene var færdige med deres fyssel, skiftede moder dem iblandt os. Nogle holdt hun tilbage for at have lidt til fremmede børn, der kom i besøg. Så gemte vi forresten hver sine, den ene i et strømpeskift, den anden i et skjortæarme eller hvad andet, der bekvemt kunde omdannes til en pose. Et år havde jeg mine gemt i vort fjerdingkar, som stod ubrugt, så længe pebernødderne varede. Først havde jeg stillet det på den øverste hyld i kælderen længst inde; men da det viste sig, at jeg havde for let ved at nå dem der, flyttede jeg dem op i en krog på loftet, thi det gjaldt bestandig om at gemme nødderne så længe som muligt. Vi måtte nødvendig have nogle med, når vi mødte i skolen efter kongedag, men let var det ikke at holde styr på dem så længe. En jul havde én af mine brødre været nogle dage ude i besøg. Hjemkomneu skulde han naturligvis have sin beholdning eftersét og smagt, så fortsatte han, til den sidste nød var fortæret, så havde sjælen ro.

Nu tales der om husflid. Hvad jeg har sét i senere dage, forslår kun lidt mod de gamle tiders nøjeregnende brug af tiden. I vor „dön's“, dagligstuen, var der midt i stuen oppe under loftet et trækors, derfra hang „æ lam'ptræ“ ned. Det var indrettet som en „kjedelskede“, der kunde hæves eller sænkes, som behov gjordes, deri hang en stor jærnlampe. Ellers kunde man træffe lamper af blik, der var krusede i kanten, afrundede og mere pyntelige end vor, som var trekantet. Den korte side af lampen, den længst borte fra blusset, kaldte vi „æ röw“, der vilde nødig nogen sidde, thi den, som havde sin plads der, sad i mørke. I lampens „næb“ brændte vægen, der var den tørrede marv af en sivart (*juncus effusus*). Marven trak man ud ved hjælp af to korslagte nåle, og de bedste væger fik man ved fuldmåne; mens planterne var grønne, gik marven om efteråret let løs, den måtte naturligvis tørres, inden den kunde bruges. I vort hus brugtes „brændolie“ istedetfor den ellers almindelige tran. Altid gjaldt det om at spare. At lægge to siv på engang til væge tog formegen olie, så lagde man et til blusset, og en stump ved, lidt tilbage, for dog at øge flammen noget. I grunden var der jo to lampeskåle; under den, som bar blusset, var en anden fastgjort, der modtog den neddryppende olie, som hver aften blev hældt om, når lampen blev tændt.

Vinteraftener samledes vi alle om den, hver med sit arbejde. Moder og mine ældste søstre kniplede, spandt eller kartede, fader sad med „æ pregho's“, strikkestrømpen; den havde han nok at gøre med, thi han „preglede“ hoser til os alle, selv til moder, der slet ikke forstod at strikke. Til syning var hun heller ikke synderlig

dygtig; thi hun var opdraget „ve æ knøppelsskrin“. I hendes barndom og første ungdom havde tiderne været så trange, at man knap vilde have en gård, om man kunde få den til givende. Gæld kunde slet ikke tåles, og selv på gældfri gårde havde man ondt ved at skaffe penge til skatterne. Så måtte man ud om at tjene noget, og det skete måske nok i de dage for kvinders vedkommende lettest ved kniplingskrinet. Endnu i min barndom dreves kniplearbejdet stærkt; mange piger indrettede sig således, at de tjente om sommeren, men sad om vinteren hjemme og kniplede. Således holdt de en større løn, til samme tid som de havde mere frihed. Når pigerne så morgen eller middag var færdige med deres syssel, gik de jævnlige i byen med deres knipleskrin, så kunde de blive flere ved arbejdet, og det gik fornøjeligere. Kniplingskræmmerne gik fra hus til hus og købte op. Jeg har endog kendt en dreng, der kniplede; han havde et bredt mønster og brugte sin færdighed i arbejdet endog efter sin konfirmation.

* Lad mig, inden jeg går videre, et øjeblik dvæle ved denne nu døende industri, der har haft hjemme i egnene mellem Ribe og Tønder. Fra loftet hang et trækors ned med fire arme, ved den ene af disse var den ovenfor beskrevne lampe fastgjort, ved de tre andre var glaskugler, som skomagerne bruger dem, fyldte af vand. Det skarpe, koncentrerede lys kastedes så på arbejdsmønstret, hvor pigernes rappe fingre førte „kniplestokkene“, som raslede på knipleskrinene, imens kniplingens længde øgedes ved „slag“ efter „slag“. Slag er det tekniske udtryk for de forskellige måder, hvorpå trådene kan slynges, der er „gal-slag“, „halv slag“, „hel-slag“, og vel sagtens flere.

Skrinet er en lille skrå pult, omtrent en alen bred, træ kvarter lang, hvis forreste kant hviler på kniplerskens skød, den bageste på en fremspringende kant af „standeren“, en skammel, som pigen støtter sine fødder på, men på denne er fastgjort en opstander med en krykke i højde med hendes knæ. Denne er det, som bærer skrinets bagerste kant. Ovenpå er det betrukket med skind, der er udstoppet med hør. To stykker voksdug, „mellemsider“ lægges ovenpå med en afstand som kniplingens bredde, udenfor dem igen to læder „sidebreve“ hvor stokkene, der for øjeblikket ikke bruges, henlægges og holdes tilside af en „stils“, en stor messingnål. Midt ned ad skrinet er et stykke „perken“, pergament, med kniplingens mønster. Over alle disse forskellige stykker fæstes „æ görrbrøw“, et stykke læder, der kan flyttes op og ned efter stedet, hvor man knipler. „Stokkene“ er små, 3 à 3½ tomme lange, drejede pinde af ben, horn, benved eller en anden finere træsort. Den ene ende er tenformig uddrejet, derom oprulles det fine, hvide hør-garn, der bruges til at kniple med; den anden ende er kugleformig eller ægformig, med én eller flere inddrejede riller, hvori er fastgjort småkranse af brogede perler.

Om vinteren gik kniplepigerne sammen til fælles arbejde for at spare både lys og varme. Såvidt jeg har forstået, kunde kun tre, højst fire, nøjes med én lampe. Arbejdet blev ikke godt betalt¹⁾. Der siges, at i århundredets begyndelse kunde en enkelt købmand i Tønder beskæftige indtil 1500 kniplepiger. Men det gik der, som så ofte, pigerne fik kun, hvad købmanden vilde give

¹⁾ en dygtig kniplerske skulde med stor flid kunne tjene fra 120—140 kr. årlig op mod århundredets midte.

dem, var i et slags slaveri, mens adskillige af kræmmerne erhvervede store formuer. De vandrede omkring hele landet over med deres kræmmerpose, hvori de hvide kniplinger var oprullede på blå papstykker. Der var fra de allerbilligste, smalle til 4 skilling en alen, til dyre, der kostede 3—4 rigsdaler, hele besætninger var der, og der blev altid bevægelse i gamle dage, når kniplingskræmmeren på sin årlige tur trådte til døren, dels havde han pynt og stads, og dels vidste han nyt hartad fra hele landet, han havde kunder i hovedstaden som alle andre steder. Mange kniplinger gik til udlandet, til Tyskland, Norge og Rusland. Pigerne kunde nå en stor færdighed, for det meste havde hver kun et enkelt eller et par enkelte mønstre, som de kniplede år ud og år ind, så arbejdet omsider gik helt mekanisk fra hånden. Der nævnes eksempel på, at en fattig kone i 40 år udelukkende havde arbejdet efter ét mønster, ikke $\frac{1}{4}$ tomme bredt¹⁾.

Den lave kniplingstue kunde man en vinteraften træffe fuld af tobaksrøg, der i tætte skyer ombølgede de travle kniplersker. De måtte have lidt adspredelse, og så indbød de byens karle til sig to aftener om ugen og gav fri tobak, men karlene skulde da underholde dem med tale og sang, og gjorde det vel også, kan jeg tænke. En gammel kvinde, der i sin ungdom havde været kniplepige, har fortalt mig om det, og udbrød, idet minderne fra de gamle dage kom op i hendes sind: „de må tro, vi havde en køn ungdom, ingen råhed, ingen usømmelige ord, men sang og tale, så det var en fryd at høre.“ Når vinteren så var tilende, og aftensædet hørte op, gjorde pigerne:

¹⁾ Rom, Den danske Husflid s. 392.

„et ständerhötte¹⁾“ for karlene til tak for, at de havde hjulpet dem at få vinteren til at gå. Der var musik og dans og et såre beskedent traktement. Den aften havde „standeren“ og „knipleskrinet“ fri.

Naturligvis måtte en kunst som denne tidlig læres, og samtidig med besøget i almueskolen gik småpigerne i „knipleskole“, såsnart de blev gamle nok til at få „slagene“ i fingrene. De fik til en begyndelse et simplere arbejdsskrin, eller „storkerede“ eller et „pindeskrin“, og begyndte så i regelen under en gammel kniplekones anvisning, med de allerletteste slag i „takkerne“ af kniplingen. Hvor villigt end børnene begyndte, så sløvedes de dog snart af det ensformige, fine arbejde, og nu måtte legen tages til hjælp. Så foreslog lærerinden dem at slå et „slag“ for hver mand og kone i byen, det kaldtes „å læv æ by' om“, så kunde de begynde med præst og degn og ende i fattiggården. Så gik den tid. Det har været mig vanskeligt at få klart rede på dette. Jeg hensætter her, hvad jeg véd, om det måske skulde træffe kyndigere, der kunde udfylde eller rette.

En anden tælleleg kaldes „å læv om“. Kniplersken tæller i stilhed nålene, hun har sat, indtil hun har 10, så siger hun:

æ nål æ såt,
æ gaf æ låt,
gi mæ!

Svarer så en af de andre: jeg har sat 8 nåle, tager den, som „løber om“, 8 til udgangstal, tæller kniplingslagene og sætte nåle, til hun har 20. Kan en af de

¹⁾ Roms navn s. 397 „Stouerhötte“ må være forkert, det beror sagtens på en fejllæsning.

arbejdende melde mere end den, som begynder, har, bliver hun „omløberske“. Den, som slet ingen nåle har at give, kaldes „munk“ og hånes med rimet:

j'en' dow'en munk,
to' ly's i skunk,
tre' dow'en si,
fir klar op i æ pærtræ,
fe'm fold ne'r!'

Rullede under arbejdet en stok ned for en af pigerne, „fik man fremmede i besøg“. Var der fin tråd på stokken, blev det fine fremmede, ellers simple, som garnet på stokken var.

Efter de satte nåles antal, kunde så børnene rykke op. Den, der havde 1 nål sat, kaldtes „kokke jen-y“, så taltes for hver ny nål, der blev sat i mønstret: „2 kokke jen-y“, „3 kokke osv“. Den, som nåede 6, blev „tjenestepige“, så kunde der dannes en hel rækkefølge: „udepige“, „kokkepige“, „stuepige“. 11 satte nåle gjorde barnet til „dannekone“, 16 til „præstekone“, 20 til „provstekone“ osv. Således kom der i det fine arbejde noget ind, der fangede barnesindet og holdt kappelysten vågen.

Når man ellers kappedes, blev der holdt regnskab på følgende måde, man talte:

fjerdepart én,	så	sattes	1	nål
halv én,	„	„	1	„
én nær én	„	„	1	„
fuld én	„	„	1	„
betalt for én	„	„	1	„

Dermed var 5 nåle sat. Man fortsatte da: fjerdepart to, halv to, to nær to, betalt for to, hermed var atter fem sat. Man talte på den måde til 20, så var der sat 100 nåle.

En anden remse kaldtes „den dovne snes“ så taltes der:

skynder æ mæ — 1 nål

så fæ'r æ jen' — 1 „

no ha'r æ jen' — 1 „

Så taltes ligesom i forrige eksempel, man fortsatte til 20, men derved blev kun sat 60 nåle.

Fik kniplepigen en uge lidet eller intet bestilt, kunde hun sige med en almindelig dag-remse:

å månda slåw vi slindt,

å ti'rsda bestilt vi int,

å von'sda vår 'et en helledaw',

å to'rsda slåw vi it et slaw,

å fre'da så vi vos lidt omkring',

å löwrda bestilt vi enne ting'

å synda vår 'et sabå't.

Det ovenstående er det fattige udbytte af mange spørgsmål i øst og vest. De fleste huskede godt, at de havde haft allehånde slige tællelege til at korte tiden med i knipleskolen, men hvad der brugtes, var glemt.

Arbejdsremser af lignende art forekommer utvivlsomt andre steder, jeg har sét sådanne i „Korrespondenzbl. f. niederd. Spr.“ IV. 64,³ fra Wismar og hos Looten u. Feys' Chants popul. d. Flamands findes en hel række sådanne „tellingen“¹⁾

Knipleindustrien, som siges at være indført 1646 i Tønder af en købmand Stenbek i Dortmund, beskæftigede 1815 fra 10 til 12,000 personer i omegnen. Jævnlig leverede købmanden garnet, der i århundredets begyndelse ialfald blev tvundet på en fabrik i Tønder og en i Lygumkloster, mens det blev bleget i Sønderborg²⁾.

¹⁾ se Dania II. 192 fig. ²⁾ Aagaard, Beskr. af Tørninglen s. 157 fig.

Jeg vender atter tilbage til børnene i det lille stille bondehjem.*

Naturligvis skulde vi læse på vore lektier, men lampen gav lidt lys, og pladsen var knap, så vi trængte os ind, hvor der var en åbning i kredsen. Var der ikke plads til en stol eller skammel, sad vi på „Lasses hylde“, d. e. på gulvet, der faldt man da ikke ned fra. Men så skulde man passe på ej at tage lampen på hovedet, når man rejste sig op. Bag kredsen sad karlen og snoede tækkereb eller syslede ved høvlebænk. De mange redskaber, som nu købes, blev i de dage forarbejdede i hjemmet. Karlene var i regelen håndsnilde og veløvede i at „klytre“. De lavede tøjrekøller, tøjrestager, klaptræer, forarbejdede træet til spader og skovle, vogntøj og meget andet. Nu har man andre tanker om alt dette. Bonden køber sine tækkereb, karlen betaler snedkeren for at hove og sko træsko, kvinderne lader ulden karte og spinde ude. Koster hver enkelt ting kun lidet, det hele bliver ikke så lille en sum året rundt, og før blev det gjort med alt det øvrige.

Nuomdage vilde man sige, at der herskede tusmørke i stuen, derom er vist ingen tvivl, vi mente, at belysningen var ypperlig. Sjældnen kom der fremmede uden om søndagen, alligevel gik tiden rask for alle, både for gamle og unge. Kom der så engang et besøg, var det også en fest. Jeg må dog sige, at sjældnen kunde mere end to komme til at kniple, når da vi andre også skulde have plads, de havde jo så hver deres „lysekugle“, den kuglerunde flaske af tyndt hvidt glas, hvori der altid hældtes rindende vand. Lyset faldt igjennem den med stor klarhed på det punkt, hvor pigen kniplede. Men man måtte

jo om vinteren passe på, når kuglen blev hængt tilside, at vandet ikke frøs, thi så gik det hele istykker. Når studedrivere fra Jylland en aften kom ind til os, som skekunde, undrede de dem altid over kniplearbejdet, dets finhed og hvor rask min moder og mine søstre kunde bruge deres fingre.

Under lampen stod der intet bord, uden når vi havde skrædderen. Da blev smørkærnen hentet ind og sat med bunden opad midt under korset, hvorfra lampen hang. På den blev der sat et tykt tællelys. Der blev altid støbt nogle ekstra tykke lys, „skrædderlys“, der kom frem ved slige lejligheder. Skrædderen vilde have godt lys, „brandede“ det selv, og „sparkede“ jævnlig dygtig op i det med sin nål, hvad kvindfolkene ikke altid så synderlig mildt til; thi på den måde gik lysene for hurtig med. På kærnen blev saks, kniv og andet håndværkstøj lagt. Som alle steder stod der et langt bord foran vinduerne, ved væggen en fast bænk, for „overbordenden“ en kortere bænk, hvor fader sad. Bag bordet havde karlen sin plads, derefter vi drenge, men foran, ind mod stuen, sad moder, tjenestepigen og mine søstre på stole, alle efter rang og alder. Var skrædderne der, sad de om dagen på bordet, først mesteren, så svendene, tilsidst drengene, med ausigtet vendt mod vinduerne og fødderne støttede på den faste bænk langs væggen. Når vi om vinteren spiste ved lys både morgen og aften, blev enten lampen ophængt i en lænke under loftet, den lyste så for os, så vi kunde se at finde munden, eller også tog moder ølpotten med sit låg, den satte hun midt på bordet og derpå sattes „lyskærten“ med sit tællelys eller sin „profit“, en lille blikskål på en træpind, med tre „tene“ eller pigge i,

mellem hvilke man kunde fastgøre lysestumpen. Når alt var komplet, dannedes den lille skål som en lampe med næb, så den sidste tælle kunde opsuges af vægen. Intet, ikke det ubetydeligste, måtte gå til spilde.

I mange huse var der over bordet under bjælken nogle læderstropper eller en lille trærik, hvori karlene på gården stak deres skeer op, når de havde spist. Hver slikkede sin ske, når han var mæt, tørrede den af på albuen og stak den op under bjælken. Kvindernes skeer og „gaffeltøjet“ blev derimod taget af bordet for at vaskes, af og til måtte karlenes også have en omgang. Der brugtes næsten udelukkende træskeer, sjældn gik en istykker, de fleste blev bogstavelig slidte op.

Den største del af tællen blev solgt; i husholdningen, til madlavning brugtes intet. En smule blev holdt tilbage til støbning af lys, der kom på bordet helligaftener som i julen, samt hver søndag, og når vi fik fremmede. Skulde man besøge ærinder i huset om aftenen, fik man „profiten“ med en stump i, ingen kunde falde på den ødselhed at gå „å hve-g“ med hele lys. Profiten gjorde også tjeneste i lygten, hvor der aldrig blev brændt olie. Sædvanlig brugtes „Endrupskovs præser“ eller „Mølby lys“ at gå husærinder med. Det var lange, tynde, udkløvede pinde af fed mosefyv, en vare, som tiggere jævnlig bragte til huse i store bundter, så havde de altid et ærinde at gå med. Skulde en af os om aftenen et ærinde „fram“, i køkken eller bryggers, gik en anden med for at lyse med „pråsen“, det var jo jævnlig ølpotten, der skulde fyldes; thi blev en tørstig, var de det straks alle, og trods sin størrelse og den isnende drik, blev den gerne tømt tilbunds i første omgang.

I vor tid har man sommer- og vinterklæder, i min barndom klædte man sig éns sommer og vinter. Moder lavede selv vore klæder, hun gjorde godt stærkt vadmel, spandt ikke garnet for fint, der skulde være noget at slide af, og tøjlet fik en god „stampe“, men så var det rigtignok også som et fjæl at føle på. Noget blev farvet mørkeblåt hos farveren, deraf fik vi drenge hver „et lag“ til „søndags“, og den dragt skulde holde, så længe det var muligt. Andet brugtes ufarvet, deraf fik fader og vi drenge undertrøjer med snævre ærmer, der var to rader knapper, og de sluttede tæt til livet. Mens trøjen holdt to år, holdt ærmerne kun et, derfor fik vi hvert andet år en hel ny trøje, hvertandet kun et par nye ærmer til den årsgamle trøje. Vi havde i lange tider et sort får, — det blev sagtens så gammelt, som et får idethele kan blive, — ulden fra det blandede moder med hvid uld og lavede deraf gråt vadmel, og så kunde det ske, at vi drenge til vinterbrug tilligemed fader hver fik et par grå bukser. De skulde holde ét år, men når den tid var omme, var de rigtignok heller ikke for gode til „æ pålkræmer“, lappede var de, med fikker og lommer, dannede af lappernes mangfoldighed; både for og bag og forneden hang de i laser. Når der så ikke længere var nogen „kering“ mere for dem, plejede moder at sige til os, når hun fik øje på vort lādne udseende: „do ku sna'r flyw' væk mæ æ vildgjæs!“ de trak netop i den tid.

Den, det knob hårdest for, var hyrden, der lå på heden med kreaturerne, thi lyngen rev og sled hårdt. Hvert år fik vi ét par ny strømper, „hosser“, dem strikkede fader om vinteren, og de skulde holde ud til søndagsbrug indtil næste efterår, så blev de tagne til „daglig“,

og det gjaldt da at holde stumperne sammen, selv måtte vi naturligvis stoppe dem. Blev de for slemme, satte fader en sål af hvidt vadmel under, det vil sige på vore. Pigerne havde sorte strømper såvelsom moder, men den „kerte“ han med en sål af mørkeblåt vadmel. Vi og fader bar altid hvide strømper. Først når „æ op'sær“, oppesæde, ved lys begyndte, tog fader fat på strikkehosen, og det tog lang tid, inden han kom rundt, så hver af os havde fået sit par. Vore daglige strømper måtte endnu holde en tur. Når foden ikke længere kunde og vilde, blev den skåren af, og så fik vi „stymplinger“, fodløse strømper, af skafterne. Tit nok var det svært for os, at oppebie dagen, da det skete. Stykket ovenpå foden, „pløsen“, blev siddende som en spids snip og gerne kantet med en stump mørkeblåt uldent, over vristen blev en hjerteformet lap med stjerner og kors på fastsyet af samme tøj; en stroppe, der gik om tåen nærmes storetåen, var fastgjort i snippens spids. Under fodent fastholdtes stympligen ved en „fæsling“, af læder. Det kunde se helt pyntelig ud, når en lille dreng kom springende med de brune fødder, der stak ud under et par pænt syede stunthoser, som disse fodløse strømper kaldtes længere nordpå.

Ingen af os drenge fik en frakke, eller en kjole, som vi kaldte den, før til vor konfirmation, indtil den tid gik vi i trøjer, „jækkertter“. Det varede mange år, inden jeg fik en ny jækkert, hvad de ældre voksede fra, skulde jeg slide op: „den jen' mått tæj 'et etter den a'n“, og slig trøje kunde holde utrolig længe; thi vi gik som oftest i underklæderne. Vore daglige trøjer og veste var altid af mørkeblåt vadmel, søndagsvesten derimod af

stribet eller tavlet „tosel“. Jeg husker, at jeg engang til jul fik en ny jækert med „indrelomme“ i den ene side. I det samme blev jeg med det nye klædebon på sendt i byen. Det var en fest, og så kom jeg tilmed hjem og havde lommerne fulde af „bækkenødder“. Selv bagte vi aldrig den slags store „nødder“ til jul, vore små pebernødder var simple nok, de var næsten ikke til at få fra tænderne, så „kjasede“ (dejede) var de, men just det sted havde de ypperlige, hårdbagte bækkenødder, og det var en herlighed, vi drenge forstod at sætte pris på.

Vort daglige fodtøj var træsko, når vi da ej gik med bare fødder. Træskoene var beslæede med jærnringer hos smeden eller på anden måde, eller også var der fastpindet træhove under dem. I regelen havde hver af os også et par sko. Men da jeg var den yngste af flokken, måtte jeg også her tage, hvad der var blevet for småt til de andre, men hvor dårlige de end var, især i bunden, sko var det dog. I en tør tid gjorde et hul eller to ikke noget, de vendte jo ned ad, og man måtte blot passe på, at de ikke blev sète. Jeg mindes endnu den ydmygelse og smærte, jeg led, da en af spillemændene ved et bryllup, mens vi sad udenfor gården på et dige, gjorde bemærkninger over mine dårlige sko.

I en forholdsvis ung alder fik jeg imidlertid et par „skaftestøvler“, andre kendte vi i de tider ikke, jeg kan vel have været 12—13 år gammel, det var min sommerløn, en opmuntring fra mine forældre. Sommeren igennem glædede jeg mig til støvlerne, de kom også til vinteren og var så store, at jeg brugte dem til min konfirmation, tre år senere. I denne henseende kom jeg forud for mine søskende, de fik dem først til deres konfirmationsdag.

Kasketten passede med den øvrige dragt, var af stampet, blåt vadinel og blev syet af skrædderen. Tung og varm var den om sommeren, og blev snart så våd af sved, og så fedtet, at man uden at gå dens ære for nær, gerne kunde have „køgt en potte kål“ på den. Først ved konfirmationen fik jeg en pæn kasket, fra en rigtig kasketmagerforretning, den passede til vor nye, kønne, mørkeblå vadmelsklædning med en vest af købenstøj, klæde eller brunel.

Klædedragten fra de år skal jeg ikke videre dvæle ved; enkelte gamle mænd bar endnu knæbukser, og den røde hue, spids med en dusk i enden, blev almindelig brugt. Af kvindernes pynt fremhæver jeg „guldspangshuen“ et hovedtøj af sort silkeføjel, udsyet med guld; lin: korsklæde og „storrer“, en opstående, stivet og kruset strimmel, besat med kostbare, hjemmegjorte kniplinger. Det brugtes i regelen kun ved gladelige lejligheder, bryllup, barsel o. lign. Ved alvorlige lejligheder, til altergang, begravelse bar de en sort silkeføjelshue med sorte kniplinger. Nu bærer som regel bade piger og koner bart har. En tid var haret samlet i et net, men den måde er længst forbi.

De gamle fortæller, at der var kommet piger fra Jylland med højpuldede, sorte filthatte på hovedet. Om de også har været brugte her sønden å, véd jeg ikke vist. Dog bemærker jeg, at en nulevende, 83 år gammel kone har sagt mig, at hendes moder som 20 års pige gik på mosearbejde i høj, sort filthat. De ældste koner, jeg kan mindes, brugte kyser af sort silkeføjel og vist også af ringere stoffer. To af mine brødre fik fine kasketter af bedstemoders kyse, de var ypperlige, kunde

holde vand ude. De blev sat ud at sejle, så kunde man tage dem tørre op af vandet igen, hvad der for os drenge var en stor mærkværdighed.

Karlene havde, til nytte eller pynt, som det kunde falde sig, ure, der blev bårne i bukselinningen under vesten, hvor de var godt skærmede mod støv og stød. Fra uret hang en kort „urlænke“ eller et kort „urbånd“ ned over venstre lår. Deri hang en eller to messingnøgler, de var til pynt. Ved festlige lejligheder var urlænken af kobber eller sølv, og et signet var fastgjort dertil. Var karlen flot, havde han to ure, der hang så en urlænke ned ad hvert lår. Sølvbeslagne merskumspiber og sølvbeslagne stokke gjorde man også stads med, og jævnlig kunde en karls ligfærd bekostes af det, hans ure og piber var værd.

Når vi kørte ud, havde vi „to famill'evu'n“ med to agestole, der hang i læderremme. Istedetfor en tredje stol kunde sættes et „ageskrin“ foran, og deri gemtes mundforråd, når det gjaldt en længere rejse. Var der engang imellem ikke plads til os alle, lå vi børn i halmen bag i vognen med et dække over os, og det nok så varmt og godt. På udvejen var glæden i regelen stor, på hjemvejen kunde det nok træffe, at vi faldt isøvn. Fodposer var ukendte, i stedet havde man halm i vognen.

Indgangsdøren i mit hjem bestod af to halvdøre, således var det der i egnen allesteder. Om dagen stod den øverste halvdør åben. Vilde hunden ud eller ind, sprang den op på døren og derfra ned. Gennem den åbne dør kom lys ind i „æ fram'gol“, der var ingen vinduer, og rummet var mørkt, når døren var lukket. I mange huse, det var måske det almindelige, gik forstuen tværs gennem

huset med døre til begge sider. Beboelseslejligheden var så til den ene side, lade, bås osv. til den anden. Mine forældre fik en kælder indrettet i den ene ende af „frangulvet“ og tog et lille stykke af loen med til hjælp for at få den stor nok. I forstue, køkken, kælder og „bru“ eller bruhus, bryggers, var der stengulv af håndstore kampesten. Disse gulve var billige, lette at lægge, lette at holde rene, kunde aldrig slides op. Nu er der jo bræddegulv snart overalt, også i køkkenet; kvinderne kan jo næsten ikke bestille andet end skure og vaske gulv. Vi havde desuden et vejrmerke af stengulvet, når stenene i det blev duggede, våde, fik vi regn. I vort „døn“s, „stov“ og lilledøn“s, som lå ind til bryggerset, var der bræddegulv. Bryggerset, op til hvilket der lå et kammer med lergulv, var bestemt til aftægtslejlighed. Der var i de tider ikke råd til at bygge aftægtshuse. De gamle måtte bo i kammeret op til bryggerset, de kunde så bruge bryggersskorstenen til madlavning og gennem bryggerdøren have deres egen udgang. Bræddegulv i opholdsstuerne, som vi havde det, var et udtryk for velstand og fremskridt. I mange huse var gulvet, som nu i tærskeloerne, af stampet ler. Slige gulve var gode nok, når de kunde holdes tørre, men det var ikke så let, hvor der var småbørn i huset. Når der om vinteren var sne på jorden, slæbte folk sneen ind med deres træsko, fodtøj til skifte havde man ikke, sneen smeltede i stuevarmen, der blev små pøle, der blødte leret op, så blev det stygt at træde i.

I alle stuerne i mit hjem, hvor der var bræddegulv, var der „indelukkede senge“, alkovesenge, også forresten i bryggerset. For sengens dør var skydeluger ellers de

andre steder døre med hængsler til at lukke med hvirvel. Panelet foran dem var smukt malet og mellem de to senge i „æ døn's“ stod et dobbelt skab, i hvis øvre rum penge og dokumenter gemtes. I storstuen, „æ stow“ var der to gæstesenge. Når vi fik vor middagssøvn om sommeren, lukkede vi sengedørene på klem, så blev det mørkt, og vi kunde sove i ro for fluerne. Men sengene, som vi brugte dem i de tider, var bekvemme for kvindfolkene; thi kom der fremmede om morgenen, inden de havde fået deres syssel gjort, kastede de urydden, gamle klæder og andet ind på sengen og trak dørene til, så var der ingen, der så det, og de kunde fortsætte rengøringen, når de fremmede var borte. For syge mennesker var disse senge dog ikke gode, man kunde ikke bekvemt komme til, der manglede desuden luft. Nu onstunder afskaffes de allevegne, og man indretter sig med åbne senge, „stabelse“ . Det kan jo nu let ske i nye huse, hvor man kan tage sine forholdsregler og indrette det ene efter det andet, vanskeligere er det at afskaffe de lukte sengesteder i gamle huse. Derfor kan man somme-steder, hvor husene er omgjorte, finde sengestederne i de forunderligste kroge. Senge kan nu engang ikke undværes, men man synes altid, at de skal vige pladsen for andet. Får man så et af de gamle huse godt og bekvemt indrettet i én henseende, øder man det på andre måder. Det er i det hele taget, som bonden siger, „it næ'm å gør stor potter a lidt le'r,“ og ét sted vil det altid komme til at knibe. I mange tilfælde vilde de gamle senge på deres pladser i det gammeldags bondehjemms orden være at foretrække for påklistrede nymodens lapper. Musene var jo ganske vist ikke særlig behagelige sovekammerater

i de lukkede senge. Om dagen er de sky nok, om natten derimod dristige. De lader sig kun skræmme et øjeblik, begynder så påny deres raslende boren i halmen under ens hoved. Ikke sjældn vover de sig op og løber omkring på dynerne, piber og springer.

Mælken blev sanset på gammeldags vis, stod om sommeren i kælderen, om vinteren i stuen på hylder under bjælkerne, og måtte, på det nær vi brugte i husholdningen, stå til den blev sur, så gav den et tykkere flødelag, og syrningen indtrådte jævnlige hurtigere om vinteren i den varme stue end om sommeren i den kolige kælder. Det gjaldt dog at passe tiden, thi blev mælken for tidlig sur, bar den ikke fløden fuldstændig op. Om sommeren kneb det egentlig kun i tordenvejr, da skød mælken gerne for hastig sammen. Når moder siede op, brugte hun altid siklud, et stykke tyndslidt, åbent lørred, mælken henstod i fade. Tilsidst slog hun altid en lille slat vand i den tomme mælkespand, hældte lidt deraf i hvert mælkefad, så ventede hun, at fløden bedre skulde udskille sig. Fadene var så mærkede med tal efter målene, det første blev nr. 1 og så fremdeles. Når vi om sommeren havde alle hylder fulde, har jeg undertiden talt 100 fade (af 8 køer) i kælderen. Det kunde nok ske, at mælken blev så gammel i fadene, at fløden bar skimmel. Røg var vi vel i opholdsstuen fri for, vi havde bilæggerovn, men ikke for støv, især i den tid alle vi børn var hjemme, den lagde sig som fint mørkt lag på fløden. Man stillede jo ikke den gang så store krav til smørret som nu; selv om det ikke, var så rent i farven, om det ikke var frit for fnug, — de længste hår eller trævler kunde altid nippes af, — kunde smørret gerne blive en god og sælgelig vare. At

det var noget bittert, det havde ikke stort. (at sige, så kom man lidt mere salt deri. Vilde nogen fortælle moder, at hendes smør ikke var renlig behandlet, eller godt, den skulde ganske sikkert ikke prøve på anden gang at gøre den samme udsættelse, thi moder vidste godt, at hun havde få overmænd i „å drøj smør“, og det både hvad godhed og mængde angik, efter de tiders skik. Smørret blev forresten dengang tit så stærkt saltet, at det skreg for kniven, når det blev lagt på brødet. Til salg gik dette dog ikke an.

I vor opholdsstue, „æ døns“ var der et „udsæt“, en udbygning. Derved vandt vi to ting, både noget bedre plads i stuen og så et „udkik“, af de to endevinduer. Ruderne var indfattede i bly og utætte, vandet kunde boble ved sprosserne, når det regnede stærkt. I enkelte gamle huse var ruderne så små, at jeg, såvidt jeg mindes, har talt 32 i den halve karm. De var tilmed så solbrændte af æhle, at de skinnede i alle regnbuens farver, og man knap kunde se igennem dem. I hjørnet ved det vestre endevindue stod flødespanden på enden af faders bænk, der var dygtig bred; den blev om vinteren sat på en stol ved siden af kakeovnen for at syres. Fader havde også en stor, sort jydepotte stående under kakeovnen med mælk i til kalvene. Der var at passe på, at mælken blev tyksur, var den kun blåsur, fik kalvene ondt i livet af den. Skete det, indgav han dem en ulvefis (lycoperdon bovista). For kalvesyge brugte han menneskeurin og salt. De har tit været så ringe, når han drog til ploven, at de har ligget „urslåw'en“, magtesløse med udstrakte ben, og når han så kom hjem og ventede at se dem døde, har de stået og ædt. Det har han selv både sagt og troet.

Vi brugte rebstole, som vi til nød selv kunde lave, hver snedker, om han ellers var aldrig så ringe, kunde gøre dem. De var gjorte af bøge- eller æsketræ med spiler forneden og foroven og ryglæn bagtil. Sædet blev „rebet“ med „simer“, tagreb, først trukket fra siderne, dernæst fra enderne, undertiden blev ved det sidste overtræk sædet flettet i ruder. Alt det blev gjort vinteraftener, og vi syntes altid, at en sådan stol både var smuk og god at sidde på. Sædet blev jo nok i tiden siddet ned, gamle folk fik et hynde at sidde på. Blev stolebenene slidte og korte, blev de skoede, eller stolen blev brugt til spindestol. Først langt hen i tiden fik fader fat på en snedker og lod gøre et halvt dusin ny-modens stole, ferniserede og med læderhynder, men det blev vi snart enige om, at fraregnet finheden var de gamle bedre.

Et hjemmearbejde, jeg ikke helt må gå forbi, var ved vintertide valkning. Ingen fik lov til at tage et par nye strømper i brug, før de var valkede, og det måtte hver af os selv gøre ved sine egne. Redskaberne var såre simple, en tørvekurv blev vendt med bunden ivejret, og derpå gned vi dem, til de var krympede og tykke nok.

Vi havde et af de gammeldags borde med et tykt egetræsblad i vor stue. Der var to skuffer, i den ene gemtes smør, brød og brødkniv, i den anden „æ pålt’skof“ gemtes „lovveger“, såvel „pose-“ som fingerhandsker“, og da forresten alt muligt andet. Om sommeren, når vi spiste i køkkenet, lå brød, smør og kniv i skuffen i køkkenbordet. Vor gamle „klokke“ hang i et hjørne af stuen med sin metalskive, det var ingen „slåklokke“, og den havde intet hus om sig. Fra forrige århundrede var

den, det er sikkert nok, måske gør den et steds gavn endnu, tiltrods for, at urmageren allerede for mange år siden påstod til mig, at den var opslidt.

Moder havde en række lergryder stående på den øverste hylde i kælderen; de blev kun sjældent brugte hjemme hos os, men nok lånte ud engang imellem til naboer og venner ved festlige lejligheder. Maden, der blev kogt i den slags kar, var såre velsmagende. Der var forresten også den tro om de sorte mælkefade, „sætterne“, som de brugte i potteegnene, at mælken i dem bar bedre fløde end i de røde fade og træbøtterne. Alt hvad der i vort hus fandtes af fade og tallerkener var moder meget nøjregnende med, de havde også den gang større værd end nu. Som husets forråd fandtes i køkkenet to rikker fulde af tallerkener, én rik fuld af fade, der ikke var i dagligt brug.

I vor første barndom gik vi i skole både vinter og sommer, men det var snart forbi, vi blev tagne tidlig i arbejde. Vor skolegang begyndte gerne om efteråret, når kørerne var indstaldede, og hørte op, når de om foråret var slåede ud, såsnart eksamen var vel overstået. Der var nok at tage fat i, kreaturerne skulde bindes ud og fårene fik lam. Dem havde vi ikke så få af, 60 moderfår foruden lammene. Hele den flok skulde sammen med unghøvederne, til lige ind i halvtreserne, nære sig på heden. Vi måtte derfor have to hyrder, „hjöwrer“, en „kodreng“, der gik med kørerne og en „kredreng“, der rådede over ungvæg og får, den sidste stilling var uden sammenligning den besværligste. For at råde bod på ujævnheden skiftede vi med embederne. Mit første trin på denne hjemmets embedsstige blev gjort, da jeg var en


lille purk på otte år. Jeg blev sat over en flok på 30 ænder, der fik en plads anvist i nogle enge med grøfter og vandhuller. Et gammelt åleje havde engang haft sin plads der, det kaldtes endnu „æ strøm“. Den første dag, jeg blev sat til arbejdet, var jeg nok så fornøjet og ménte, at det hele kun gjaldt en times mørskab, men timen blev lang, og jeg blev ked af det for alvor, ked af at være tøjret til samme plet dagen igennem. Jeg vilde hjem, men det blev der intet af, dag gik efter dag, og jeg blev omsider va'r, at jeg var falden i et baghold, det var forbi med friheden, jeg var bleven fangen af min tids og min stands arbejde. Ved siden af engen var der korn, der måtte ænderne naturligvis ej komme, de skulde blive i grøfterne; men lå de langt ude i et væld eller vandhul, var det ikke så lige en sag at få dem derfra, og jeg kunde nok engang imellem lide at flytte min trone. Jeg råbte, kastede græstotter efter dem, men de blev ganske rolig liggende, som om de vidste, at jeg dog ikke kunde nå dem.

Nu, det fik da omsider ende. Næste år var jeg ni år gammel, da kom jeg fra dynen i halmen, jeg avancerede til at blive fårehyrde. Det var dog for mig lettere kår, end min broder havde haft, han havde haft ungkreaturerne med i flokken, som så blev særdeles uregerlig, thi når fårene vilde i øster, satte kalve og kvier afsted vester på. Dertil kom så desuden, at unghøvederne i varmt vejr rejste halerne og bissede til alle sider, helst hvor der skete størst skade; de dyr, der var værst til at bisse, kaldte vi „bejskræmerer“. Fremmed for arbejdet var jeg ikke, havde tit med min ældste broder været på heden også selv en enkelt dag overtaget styret. Det var mig så besværligt, jeg var jo kun en lille dreng, at når

jeg så min broders fodspor derude i sandet, så græd jeg. Værst var arbejdet i læmme- og klippetiden, det vil da sige i klippetiden om foråret; thi om efteråret havde fårene for det meste bedre huld, og det var ikke så koldt; men når foråret kom, var vore gode dage forbi, fårene måtte ikke gå i engene og på rugmarkerne, og jeg måtte ikke sidde i fred på skolebænken og lege med de andre drenge, når vi gik til og fra skole. Fårene måtte opgive enge, rugmarker, agre og nøjes med de „sorte kløver“ ude på heden. Det smagte ikke, de blev så fornærmede, at de betragtede det som deres hovedopgave at drille og plage den uselige hyrde, som de evnede, og de evnede meget. Kunde de skuffe hans påpassenhed, var de straks på forbudte steder, og de slyngler vidste godt, hvor de ikke måtte komme. Moderfårene, som i regelen kun fik ét lam, fik en tid lov til at gå hjemme på agrene, men eftersom lammene voksede til, måtte de med „æ drøwt“ på heden. Det var ikke dem, der gjorde knuder. Vi havde det således ordnet, at alle fårene kom i hus om natten; mens lammene var små, kom de og deres mødre i en sti for dem selv. Men når jeg havde fået dem hjem om aftenen, var de ikke til at få ind ad døren, nogle gik ganske vist ind, den store flok løb forbi, og når jeg så rendte efter dem for at stoppe dem i farten, kunde jeg begynde forfra. De, der var komne ind, var atter borte. Det var jævnlig et sejt arbejde. En aften, de havde drillet mig længe, slog jeg en „skajl“ rad med kæppen over ryggen. Det var ganske vist vel ment, slaget var for stærkt, fåret sank sammen og blev liggende. Hvad der var ivejen, vidste vi ikke straks, vi havde det liggende en tid, det åd og drak om sig, men vilde eller kunde

ikke rejse sig. Fader gav det så til en fattig familie, der opdagede, at ryggen var brudt på det, da de slagtede det. At der vankede skænd og straf for slige forseelser, er en selvfølge. Lammefårene fik, om fornødent, hø og altid vand inde. Pasningen var ekstra besværlig, så længe jeg havde én flok på heden og én hjemme, bedre blev det når vi fik dem i samlet flok. Om middagen blev de altid drevne hjem.

At to og klippe vor fåreflok tog tre dage. Arbejdet blev gjort i middagslaget, efter at vi havde spist. Den første dag toedes den ene halvdel, omtrent 30 stykker i et kar, tæt ved brønden; der blev brugt koldt vand og hverken skrabe eller sæbe. Arbejdet var således ordnet, at disse får blev tøjrede på agrene til næste dag, da de blev klippede, samtidig med, at den anden halvdel blev toet. Disse sidste stod så atter natten over på agrene og blev klippede den tredje dag.

Fåretøjrene var korte, to får i hvert, således at rebene, der fastgjorde de enkelte får til hovedrebet, var ved en knude fæstede til et lægn af bøgetræ med tre borehuller , i det midterste var hovedtøjret fastgjort med en knude på enden, i de to sidehuller de to rebstykker, fæstede til fårenes grime. Ved denne ordning undgik man, at der blev kurrer på tøjret, idet rebene frit kunde løbe rundt i hullerne. Al ejendom blev der strengt holdt hævd over, tøjrene gemtes fra år til år, istandsattes med omhu og blev meget gamle.

Nu gik det i regelen således, at fårene, mens klipningen stod på, fik for lidt at æde, indtraf der så regnvejre og kulde, måtte der nøje drages omsorg for, at de ikke blev for længe ude ad gaugen. Når jeg tænker på

de dage, hvad der dog igrunden kræves af slig lille purk, som jeg i de år var, alt hvad fårehyrden skulde varetage og svare til, så forstår jeg nu to ting, dels hvormeget der var lagt i hans hånd, og dels hvor ypperlig en forskole hyrdelivet er for hele det arbejde, som bonden her lever under. Men en sinecure er det ikke.

Fårene skulde altså afsted, ud på heden. Jeg drager træk frem af mit barndomsliv. De var især vanskelige at styre på hen- og hjemvejen, så snart de skulde forbi kornmarker. Geldevæderne, der var de kraftigste, løb så stærkt, de kunde; de magre sakkede bag efter, og det gjaldt for hyrden at bruge sine hen, så det forslog noget. Tilråb hjalp ikke. Rækken måtte ikke blive altfor lang, de forreste skulde af og til „omløbes“ og „kløes“ tilbage. Jævnlig kastede de magre får sig ned, og så nyttede det ikke at slå med piskan, før lod de sig slå ihjel, end de rejste sig. Det eneste var at løfte dem op eller lade dem ligge, så kom de for det meste selv bagefter. På heden måtte jeg sørge for, at der kunde blive lidt læ til dem, men også der skulde passes på, de måtte ikke ligge for længe, så kunde de blive forkomne af kulde, og der hengik sjælden noget år, uden at der døde nogle efter klipningen blandt de små og de magre. De led formeget af denne evindelige driven frem og tilbage, der var jo kun lidt græs blandt lyngen.

Heden var stor med sandbjærge i midten. Engang i tiden havde der utvivlsomt været sandflugt, hvordan så siden den var opstået, nu var både lavninger og bakker, „æ bjærre“, fordetneste bevoksede med lyng og „hælme“ (elymus arenarius). Hvor stor nu heden end var, for mig var den dog ikke stor nok, jeg drev langt videre,

end jeg havde lov til, ind på heder, som tilhørte andre. Det skete dog ikke for fårenes skyld, nej, det var for at træffe kammerater. Vi var jo fem derude på de store vidder, nogle med får og nogle, der også havde unghøveder i flokken. I min ensomhed kunde jeg ligge og stirre op i skyerne, uden egentlig at tænke på noget, eller jeg så på en uvejrsdag, hvorledes skyerne i vild flugt jog forbi hverandre, jeg så i dem store is- og snemarker, skove og bjerge, mennesker og dyr. Døsig og tung har jeg tit lagt mig i lyngen og lyttet til hjejens tungsindige fløjten eller til gøgens ensformige kukken. Så er jeg falden i søvn, det er vel tilgiveligt for en lille niårs knægt, der har været oppe kl. 5 om morgenen. Især skete det, når vejret var lummert og truede med regn. Omsider vågnede jeg da, sommetider lå fårene stille i nærheden, isåfald var ingen skade skét, men til andre tider var de ude af sigte, når jeg rejste mig og så efter dem, og så var det hurtigt forbi med tungthed og søvn. Straks var jeg efter dem.

Såsnart høet var kørt hjem fra engene, blev der udtaget en halv snés, dertil endnu 3—4 blandt de lam, vi anså for små eller svage til vinterfodring. Det var især mig, der bestemte, hvilke får der skulde slagtes, vi tog dem blandt de ældste, og jeg kendte bedst deres alder. Efterhånden lærte jeg hvert eneste får at kende i hele den store flok. Var de hjemme, og et lam eller lammefår brægede, kunde jeg bestemt sige, hvilket det var, jeg kendte i de år hvert eneste på røsten. Herfra må dog undtages geldevæderne, som kun sjældnen lod deres røster høre. Slagtefårene kom ad engen, hvor de kunde æde sig stærke, men ikke fede. Når de andre får var klippede ved mikkelsdagstide eller lidt før, fik de noget mere frihed

og turde komme lidt både på agre og stubber. Da blev det gyldne tider for hyrden, han kunde atter få mennesker at se, og fårene fik lov til at skøtte sig selv mere. Rigtignok fik jeg fra den tid også ordre til at se efter kreaturerne, køer og ungvæg, der nu gik i flok, men det var ikke så svært; thi fra Mikkelsdag „slog folk løs“, der blev „løs gang“, kreaturerne gik overalt. Skønt vi havde god, lav græsgang for dem, foretrak de tit en tur på heden. Hvor de havde været om sommeren, vilde de nu ikke være, andre folks flokke søgte så dertil. Jeg vidste så at sige på mine fingre, hvad „slåj“ vore kreaturer tog, derfor „savnede“ (samlede) jeg dem ikke før aften. Jeg vidste, hvor jeg kunde finde dem. I hele min drengetid har det kun fejlet mig et par gange. Den ene gang måtte jeg søge hjælp hjemme, „vort folk“ kom også med, og så fandt vi omsider flokken blandt „bjærgene“. For unghøvederne betød det kun lidet, de kunde gerne gå ude en nat over, men malkekøerne skulde jo ind.

Nu, jeg vender tilbage til fårene. De kunde om sommeren være så kloge og „skajle“, „te de vår en grow værk, en sku regte forunder se øw'er 'et“. Moderfårene var de værste. På heden eller på hen- og hjemvejen holdt de sig tilbage i flokken og søgte at smutte bort. Lykkedes det dem at unddrage sig hyrdens opmærksomhed, listede de af i stilhed med deres lam. Moderen kaldte ikke på lammet, det kunde have røbet hende, hun så blot efter det; da forstod lammet, at det skulde have die, og det kom straks. Så havnede de et eller andet sted, hvor de absolut ikke måtte komme, i kornet eller i engen. Jeg mindes endnu med stille bitterhed i sindet „Mette“; de puds, hun spillede mig, de skænd og den

fortræd, hun voldte mig, vilde det tage dage at fortælle. Årlig havde hun ét godt lam, undertiden to. Hvor snild og opmærksom hyrden end var, Mette var hans mester, hun tog „udlov“, og hvad det værste var, langt fra altid på vor egen mark, men ligeså tit i naboens korn, så blev hun „indtæj'en“, optaget, fader måtte betale „indtægtspenge“, og jeg fik mine skænd, dem var jeg vis på. At Mette efter slig bedrift fik noget „i æ røw“ af min kæp, det var jo vel nogen trøst. Det gik dog ikke altid så helt let, thi først måtte hun „løbes ind“, og da hun vidste, hvad det gjaldt, var hun ikke nem at få fat på. Trak et får efter rugen, prøvede det altid at overliste mig. På mit tilråb stod det jo vel stille, kaldte sit lam til sig og gav det die, tog sagen med ro, men så snart jeg slap det af øjne, gik det atter frem. Jeg råbte da påny, mere eftertrykkeligt, ja tog ofte en styg ed i munden, så lagde det sig ned som den miskendte uskyld. Men såsnart jeg så til en anden side, var dyret atter på benene og trak videre. Så var mit korte tålmod jo nok også forbi, jeg satte efter det, så stærkt jeg kunde, og lykkedes det mig at nå det med pisen, fik det over ørerne og benene. Et sådant får fik naturligvis et navn, men ikke for dets dyders skyld. Især var de vanskelige at råde med om foråret, kom flokken på rugen, var de næsten ikke til at få derfra igen. Såsnart man havde fået nogle bort, var andre komne i deres sted. De blev trodsige, veg ikke videre, end pisen rakte, vendte straks tilbage, når man hørte op med forfølgelsen, og alt dette under en øredøvende brægen, hvormed de gjensynlig opmuntrer hverandre, de vil på rugen, og de vil støtte hverandre. Man kan blive nødt til at drive hele flokken hen i et hjørne på marken,

for at få dem ud. For en ældre erfaren hyrde, der har flokken under ave, skér sligt jo ikke let, anderledes med den uerfarne, han tager de grumme let magten fra. Så kan man komme galt afsted med de tvære dyr. Det er gået mig mere end engang over, at jeg har slået et ben istykker på et får ved at kaste sten efter det, når det ej har villet følge. Jeg fik naturligvis skænd, men fader kunde dog „tejle“ benet, d. e. binde det sammen med skinner. Så måtte fåret en tid blive hjemme, men det kom sig alletider.

Et sted, jeg satte pris på at komme, var til en stor mose, hvor en hel del hyrder foruden mig samledes, for kreaturerne var dette ikke det heldigste, men hvad, børn vil også more sig engang imellem. Høvederne vilde gerne have mosegræsset, fårene skulde sultes dertil. Som regel passede vi vor leg og lod får og kreaturer passe deres egne sager, og ikke så sjælden fandt vi, som det tit går, når flere er i flok, på alskens skarnvornhed. I den ene ende af mosen var der et forholdsvis dybt og stort vandhul, deri plejede vi at bade os. Engang var der opstået strid mellem drengeflokken og tre gruskarle, som havde frataget drengene nogle „svineblæser“, de brugte at svømme på. Det skulde naturligvis hævnnes, drengene samlede lønnerne fulde af sten, hvormed de forfulgte karlene, som ikke blev dem svar skyldig. Så var en af drengene så heldig, at han traf en af karlene så hårdt ved det ene øre, at han trillede af vognen med agefjællet efter sig, mærkelig nok uden at have lidt videre skade. Efter den bedrift løb naturligvis drengene. Mosen havde tidligere været „pytgravet“ var fuld af „vældkilder“ og bænke, „klinger“, og stod udbrugt hen. Af og til drev

vi fårene derud, de gik ugerne, skønt der var meget græs, men det var sejt og stridt, og de kunde ikke lide det. Heller ikke syntes de om den bløde bund, sommetider kom de helt sorte derfra, når de havde været i bløde, engang imellem omkom også et, når det blev siddende, uden at være savnet. For det meste talte vi dog flokken, når vi drev den hjem derfra. En ekstra morskab havde vi, når vi drev flokken gennem vandet derud, det gik af uden uheld, det var mit første hyrdeår, men blev ikke prøvet tiere, heldigvis, tør jeg nok tilføje.

Børn skal og vil lege, når de kommer i flok, det gjorde vi også. På en stor græsvokset plet legede vi „blindemumme“. Ved den ene ende af den var der et stort hul, når den blindede kom for nær dertil, måtte vi varsko ham, ellers blev det hans sag at gribe kammeraterne. Sanserne er skarpe i den alder, vi løb ligeså rask med bind for øjnene som uden og kunde høre lyden af de andres bevægelser. Vi morede os med at springe over en snor eller sætte et dige op af græstørv, „sajer“, som vi så sprang over. Det satte sine frugter i tiden, da min broder senere blev dragon i Århus, kunde han gøre det højeste spring over snoren, det var drengetidens øvelse, der kom igen. Så kunde vi til andre tider springe buk eller „løbe baglængs hjul“. Så skal man sætte sig ned på jorden, korse benene, med højre hånd gribe venstre fod og med venstre højre, vælte sig forover, idet man bøjer hovedet ind mod brystet, og trille rundt. Tit sloges vi i paddehatte eller ulvefise, jo blødere de var, desto bedre, frisk gødning var også brugelig, og jo værre man kunde blive „tilfiet“, jo fornøjeligere var legen. Så kunde det ske, at et par store drenge tog et par små

op at „ride på akselsadel“, tog dem på skuldrene, de måtte så prøve at kæmpe fra deres høje sæde. Eller vi prøvede behændighedskunster: en dreng lagde sig ned, fik benene sammenbundne og armene bundne på ryggen, så skulde han kunne rejse sig uden hjælp. En styrkeprøve var, at en gjorde sig stiv, idet han lagde sig ned, en anden trådte til, skrævede over hans ben, greb ham under knæerne og prøvede på at løfte ham, så han kom til at stå på tædderne. Kunde vi gribe et par af de største geldevædere, kobled vi dem sammen, en satte sig overskrævs over dem, og lod dem løbe. De løjer endte gerne med, at vedkommende drattede bag af under fårenes vilde løb. En anden morskab var at blinde et får og binde et andet en kasket i halen og så lade dem gå. Det ene gik så hjælpeløst omkring med de tilbundne øjne, mens det andet fo'r afsted i vild fart. Ved slige „kikser“ mistede jeg forresten min lyseblå felthue, som for mig var et dyrt stykke; den havde først været min ældste broders, men var ad den vej, slige sager går, fra ældre til yngre, kommen på mit hoved. Jeg havde først været letsindig og hængt den over snuden på et får, og så været glemsom og ladet fåret løbe uden at se efter det, huen forsvandt, var ikke til at finde. Den var kommen i vort væрге ved en auktion over gamle munderingsstykker fra første slesvigske krig. Klæderne blev mest købt af småfolk, der enten omsyede dem eller sled dem op, som de var. Jeg mindes at have sét en mand, der havde tjent 16 år som soldat, og som havde været med i Frankrig, gå i sin uniform, sålænge han levede. Hos drengene var en soldaterhue et attrået stykke, og kunde den partu ikke skaffes, måtte vi i det mindste have en dansk kokarde i kasketten.

En ikke hel ufarlig morskab var at tænde bål. Jeg har således engang voldet en stor hedebrand, heldigvis på vor egen lod.

Hyrden måtte vide tiden, vide, når det var middag. Var han ikke for langt til marks, kunde han hjælpe sig ved at give agt på, når arbejdsfolk, der jo havde klokke, gik hjem fra arbejdet. Var han for langt borte, til at kunne se sligt, måtte han rette sig efter solen; var den på himlen, kunde han til enhver tid på dagen temmelig nær angive, hvad klokken var, han vidste nøje, hvor han havde syd. Solens højde og skyggens længde var hans mærketegn. Men skulde beregningen fuldt ud slå til, måtte han være på sin egen hede, på et fremmed sted var man ikke så sikker i sin opgørelse. Var solen ikke på himlen, havde vi det på følelsen. Vi vidste, når vi havde drevet hjemmefra, gjorde så et overslag over, hvor mange timer vi kunde have været borte og det slog nogenledes til. Skønt der var hugorme og andet kryb i overflod på heden, gik vi tit med bare fødder og bare ben derude. Det var så sin sag; thi benene blev forrevne af lyngen og ikke sjælden stak vi fødderne til blods på lyngstilkerne; værst var det naturligvis, hvor lyngen var bleven slået, thi der sad alle de spidse stilke i bunden og sårede fødderne. Slemmt var det også, hvor der var fuldt af kællingtand (genista), som kom frem i mængde, hvor lyngen var afslået. Deres torne satte sig fast i fødderne, og enden derpå blev tit en bullen fod, som kuredes ved et omslag af frisk kogødning, mens bullenskab, når den var moden, blev skåren op med faders ragekniv. Så fik jeg nogle dage en sok på, og sålænge jeg ikke kunde sætte foden til, humpede jeg afsted på et ben og

en stok. I sådanne tider kneb det med at følge fårene. I regnvejr var bunden ikke så ru og skarp ude på heden. Dage fulde af regn og slud var der jo også. Vi smøgede da bukserne så højt op, vi formåede, så kunde de ikke blive våde nedenom. For at væрге mig lidt mod regnen, bandt jeg et hestedækket ved hjælp af en simesnor om halsen, således at en flig af det som slag faldt udenover den store ende af det ned over ryggen. Vi sang, når det regnede, eller når det lige var hørt op; hyrdevisen:

ræ'n ræ'n ru'se
det sér så gråt i sky,

er kendt viden om. Jo, vi sang når det regnede. Måske var det for at opfriske modet; thi at være våd til skindet er just ikke behageligt. Når regnen, et tordenskyll f. eks., hørte op, sang vi atter, det er naturligt, vi sang omkaps med fuglene, omkaps med de altid kvidrende lærker. Vi søgte ly for den værste skylle under en sandbrink, en bakke, eller i et hyrdehus, vi selv havde bygget os. Men som oftest fik vi at tage, hvad det gav. Det var en af hyrdens adspredelser at bygge et hus. Først blev der gravet et ikke ret dybt firkantet hul med indgang fra en af siderne. Så omsatte vi bullet med en mur af „sajer“, græstørv. Taget blev dannet af „slyd“, grenender med græstørv over, dermed var slottet færdigt. Jeg sagde, at vi sang, når det regnede, ja, det gjorde vi, men det forstår sig jo da, at når det regnede dag ud og dag ind, når det var en „synkvand“ fra morgen til aften, en „aftensvand“, ja, så kunde det blive grumme småt med humøret, sangen forstummede.

Er vejret trist og vådt,
og modet bankerot,

da slipper alle tidsbestemmelser op. Jeg mindes, at jeg en sådan trang dag ikke kunde regne ud, om det var formiddag eller eftermiddag.

Af og til bragte små begivenheder afveksling i det ensformige hyrdeliv. Jeg fandt en sommer en bisværn på heden. Hurtig løb jeg hjem at fortælle min lykke og var rask tilbage for at se efter fårene — og bierne. De var heldigvis i god behold. En af mine brødre kom bag-efter med en kube og „stokkede“ dem, og han bragte desuden flere „mellemmader“ og en flaske øl. Hele dagen skulde jeg blive på heden og passe bierne. De kunde først bringes hjem ved aftentide. Det var en festdag, såmange stykker brød, og et med sød ost på, og en flaske øl, så højt plejede jeg ikke at leve til dagligt brug, den mad kunde række flere dage. Så måtte jeg have et hus at spise den i, og jeg begyndte ufortøvet. Der skulde en løngang føre ind dertil. Men da den var færdig, og jeg til prøve vilde krybe igennem den, sad jeg fast og var nær bleven der. Derved led min glæde jo et lille skår, men bierne havde jeg jo dog.

Tiden blev tit lang og tung på heden, tungest søndag eftermiddag, især når der var kommet fremmede, inden jeg drog hjemmefra. Ofte var jeg tørstig, drikke havde vi aldrig med, så gik jeg til mosepytterne, hvor vandet var ophedet af solen, smagte vammelt, moset og råddent. Undertiden var der ikke en dråbe vand at få i nærheden, spyttet blev til hvidt skum, tungen klæbede til ganen, og egj var tør langt ned i halsen. Da ønskede jeg en kumme dlfu af kærnemælk, den var kvægende at drikke, men smagte dårlig til grød. Efterhånden som tørsten plagede stærkere, slog jeg af på mine fordringer, så vilde jeg

nøjes med en tår øl, tilsidst syntes jeg, at en tår vand vilde være en herlighed. Den kunde jeg heller ikke få. Men også slige dage fik, som så mange andre, ende, og aftenen kom med mad og drikke, natten med søvn og hvile. Mellemmaden, vi havde med, kunde vi sjælden gemme. Jeg har tit begyndt at spise min mad, mens jeg drev fårene ud af stien, eller straks såsnart jeg havde nået heden; men traf jeg sammen med andre drenge, kunde jeg ganske vist også glemme helt at spise.

Til fårenes tugt havde vi en pisk, men til kreaturerne en „herkjæp“ eller „hjøwerkjæp“, det var en egekæp med en selvgroet klunt eller et skaft med et lille hoved på, en slags kølle, der dog ikke måtte være for stor, skaftet kunde være omtrent en alen langt, hovedet blev spækket med islåede søm for at gøre det tungt, eller der hældtes smeltet bly i de huller, der fandtes i det. Var der så en misdæder blandt kreaturerne, der skulde tugtes, blev det jaget ind mellem tvende eller fire hyrder, der hver fra sin side søgte at ramme det med kæppen, det kaldtes „mellskræp“, og dyrene frygtede det, hvad der kunde være grund til; thi hyrderne plejede at ramme sikkert, og kastekæppene slog hårdt, af og til blev der slået et horn af.

Hyrdelivet gjorde os dovne. Når jeg kom hjem med fårene lidt før middag, kunde det træffe, at jeg skulde hente de tøjrede unghøveder hjem. Det vilde jeg nødigt, så mukkede jeg, fordi det ikke hørte til min bestilling. Længe var jeg om det, skønt jeg var en stor dreng, forstod jeg endnu ikke ret at rinke tøjret op, så fik jeg det for kort, det kunde ikke nå, når jeg skulde koble flokken sammen. Så blev jeg gal i hovedet og pryglede kreaturerne,

men så blev de på deres side gale i hovedet og var ikke til at drive af stedet, eller de splittede og skilte tøjrene for mig. Jeg måtte give tabt, være tålmodig, lempe mig frem med det gode. En anden hyrde passede 17 får og to stude, han var så stor, at han kunde slå lyng som en karl og måtte vel i det hele næsten have kunnet gøre karls arbejde. Nu var han så doven, at han daglig red til og fra heden på en af studene, han havde gjort „ridetam“.

Hyrdernes bedste øje er kniv og pisk. I lange tider stod min hu til at få en pisk som svinedrivernes, sikke knald den kunde slå! Efter regn kunde jeg forresten med den, jeg havde, slå skrald som bøsseskud, men svinedrivernes var dog bedre. Jeg lærte efterhånden selv at lave smækken af tre strenge, der igen hver især var snoede af to, og jeg kunde gøre det ligeså smukt som nogen rebslager, og så var der endda den fordel derved, at jeg kunde lave piskesmækken så svær og så lang, som jeg selv vilde. Den havde i regelen en eller to tykke steder, „kalve“; langsomt gik arbejdet og tit blev det gjort om. Også „kneblede“ jeg smækken af fire snoede reb. Hampen fik jeg ved at trevle nyt reb op, det stjal jeg fra fader. En af mine kammerater stjal heglet hør fra sin moder og lavede piskesmækker af. Engang solgte jeg to piskesmækker af eget arbejde til en anden hyrde, til værdi af 8 og 4 skilling. Han fik sagerne men blev borte med pengene, så gik jeg en dag over til ham på heden, hvor han vogtede sine kreaturer, og bad ham betale mig, hvad jeg havde tilgode. Han foretrak som adskillige, der er større end ham, at afgøre sagen ved prygl, fik en anden dreng til at hjælpe sig, begge havde de kæppe og

piske, mens jeg var våbenløs. Kampen var ulige, men så vilde de tage mine kreaturer fra mig. Da greb jeg til mine træsko, tog en i hver hånd og gik løs på dem uden at agte deres kæppe og piske og drev dem på flugt. Men da jeg efter vundet slag vendte om, fik den ene af drengene, køberen af mine smækker, sin kniv løst fra knaphullet i vesten. Så indhentede de atter mig, og der stod vi ligeoverfor hinanden som to haneekyllinger, jeg svingede træskoene, han huggede i dem med kniven, jeg uden at turde vove at slå til, han uden at turde vove at såre mig. Omsider gik vi jo fra hverandre, prygl fik jeg ikke, men rigtignok heller ikke penge. De fattige koner i den nærmeste by plejede at hente lyng fra heden, lov dertil havde de vel igrunden aldrig haft, men lyng var der nok af, og de tog, hvad de vilde. Men kom den sommer, slaget havde stået, en fattig kone efter et knippe lyng på det hedestykke, den dreng vogtede, greb han hende, ruskede hende og jog hende bort.

En lille fortjeneste havde jeg ved at ruske rævlingeris (rankerne af *empetrum nigrum*) til en gammel limebinder. Det gav dog ikke synderligt. Bedre var det at „ringe klyne“, stable tørv, og i nogle somre ringede jeg de klyne, som mine ældste brødre strøg til salg. Mosejord havde vi nok af, og fader undte dem en lille bi-fortjeneste, idet han hvert år gav dem lov til at stryge 10 eller 20,000 for dem selv. Men endnu bedre lønnede det sig, når jeg kunde gøre akkord med moder om at samle æg, slå mus ihjel mod en bestemt godtgørelse af 1 skill. for snesen af æg og stykket af mus. Musene var det værst for, de blev forfulgte allevegne, i stuerne, kamrè, gamle sengesteder, ja selv i bagerovnen. Jeg

fangede i fælder af teglsten. Et år gjorde moder en dyr akkord med mig, hun lovede mig 4 skill. for hvert lam, som levede. Det år tjente jeg, thi der blev født mange lam. For den vundne sum blev der købt et ur, et rigtig stort et. Tiden gik op, og mine forældre tillod det, især da mine voksne brødre stod med mig, og jeg selv havde fortjent pengene, jeg var vel den gang 12—13 år gammel.

Hermed slutter jeg da fortællingen om mit hyrdeliv.

En Luxusforordning for Haderslev fra 1566.*)

Ved M. Mackeprang.

Ved delingen af hertugdømmerne mellem Kristian III. og hans to brødre (1544) fik den ældste af disse, hertug Hans, foruden dele af Holsten samt Femørn og Nordstrand, Haderslev-, Tørning-, og Tønderlen. Haderslev gjorde han til sin hovedstad. Her byggede han sig en bolig ret efter sin egen smag, det nu nedbrudte Haderslevhus eller Hansborg, som det da kaldtes, og herfra styrede han sit lille hertugdømme med en alvor og omsorg, hvorom hans velbevarede arkiv noksom bærer vidne. Det er dog ikke for at give et bidrag til hertug Hans' historie, men for at illustrere en enkelt side af hans undersåtters sæder og levevis, at jeg aftrykker den nedenfor gengivne luxusforordning.

Et par ord om denne art lovbud kan måske forudskikkes.

De er af en ret gammel dato herhjemme, ikke meget yngre end luxus'en selv, forsåvidt man kan gengive dette begreb med indvandringen af fremmed, mere forfinet sæd og skik særlig i henseende til klædedragt og levemåde. Den

*) Lignende forordninger udstædtes bl. a. palmesøndag 1551 for Kær herred og Tønderby samt 23. marts 1566 for øen Nordstrand, men ingen af dem kan i interesse måle sig med den her gengivne. — Den er trykt efter den tyske kancellikopi i hertug Hans' brevbog nr. 10 s. 148 v — 51 v.

gamle tyske forfatter Arnold af Lybæk fortæller om Danerne i sin kort efter 1200 skrevne Slavekrønike (III. 5), at medens de i forrige tider gik klædt som skippere, „går de nu om stunder ikke alene i skarlagen, broget og gråt skind og pelsværk, men endog i purpur og linned.“ En menneskealder senere begyndte det danske pors at fortrænges af det stærke „sachsiske“ øl, der, som den gamle, brave biskop Gunner af Viborg sagde, kunde gøre „en skikkelig og fornuftig mand gal og rasende“, og 1283 udstædtes den første kendte luxusforordning af kong Erik Glipping. Den er netop rettet mod den fremmede klædedragt og det fremmede øl, der rent ud forbydes, men søger tillige med rørende naivitet at opdrage undersåtterne til sparsommelighed og påpasselighed med deres klæder. „Det skal ingenlunde regnes nogen til vanry, hvis han bærer sine klæder ét år eller længere“, hedder det i forordningen!

Luxusforordningernes gyldne tid er dog det 16. og 17. århundrede. Og nægtes kan det heller ikke, at middelalderens solide appetit og store kærlighed til ølkruset, i forening med renæssancens pragtlyst og livsglæde i henseende til fylderier og massiv flothed i klædedragt og levevis ved særlige lejligheder, kunde præstere noget overordentligt, der sikkert i høj grad har stukket af mod tidens jævne levevis til dagligdags. Til et barselgilde i en jydsk præstegård (1675) medgik der således 1 treårs stud, 3 kalve, 1 rådyr, 5 harer, 11 kalkunhaner, 12 høns, 18 duer, 1 fedesvin, 5 tønder øl og 11 kander vin m. m.! (E. Holm, Danmark-Norges Hist. 1660—1720 I, 299.) Ledet af en vis patriarkalsk følelse for undersåtternes vel søgte regeringen ved lovbud at råde bod

på dette uvæsen, der måtte være lige ødelæggende for folks maver og pengepunge, og den gik yderst grundig tilværks — naturligvis uden resultat, hvad der noksom fremgår af de idelig gentagne forbud. Jeg mindes en gang at have hørt en indædt socialisthader fremsætte den påstand, at i den socialistiske fremtidsstat vilde det ved lov blive fastslået, hvor mange „bajere“ man måtte drikke om dagen! Skulde det, hvad jeg højlig betvivler, engang komme såvidt, må man trøste sig med, at det har været ligeså slemt i de „gode gamle dage“. Med en indgriben i den enkeltes selvbestemmelsesret, hvortil vor tid ikke kender magen, men tillige med en for os grundkomisk alvor giver regeringen regler for de mindste småting. Under stræng straf fastsættes ved lov, hvormange retter man må sætte på sit bord, hvad slags øl man må drikke, og hvilke bånd man må sy på sine hovedpuder. Og vel at mærke gives der forskællige regler for hver stand, og indenfor de enkelte stænder er atter hver klasse skarpt afgrænset efter formue eller næringsvej. Således f. ex. indenfor borgerstanden, hvor der skælnes nøje mellem købmandsaristokratiet på den ene side og håndværkerne på den anden.

Ved selve denne forordning skal jeg ikke dvæle nærmere; et par enkelte punkter er forklarede ved noter, men for øvrigt får den tale for sig selv. Det lille tidsbillede, den giver, stikker med al sin brogede pragt, sine perlestukne huer, gyldne kæder og sølverne bæltter tilstrækkeligt af fra det grå og ensformige, der i så mange henseender præger vort århundredes liv, ikke mindst når dette leves i en lille provinsby.

Oversættelsen følger såvidt som mulig originalen, dog

har det stundom været nødvendigt at benytte friere udtryk istedet for den ligefremme gengivelse af det ofte stærkt knudrede kancellisprog. Paragraftallene samt skilletegnene er derimod tilsatte af oversætteren, og i den tyske text er anvendelsen af bogstaverne u istedet for v, v for u og k for c gennemført efter de nu brugelige regler, ligesom små begynde:sesbogstaver er bleven anvendte og de mange overflødige dobbelte konsonanter strøgne.

**Skik og forordning,
om hvorledes indvånerne i Haderslev for fremtiden
skulle forholde sig med jordefærd, bryllupper, barnsøl,
klædedragt og andet.**

Vi Hans af guds nåde osv. gøre herved vitterligt. Efterdi vi af daglig erfaring vide og fornemme, at der i vor stad Haderslev hersker megen uskik, ødselhed og spild af penninge ved de dødes ligbegængelse eller jordeøl, ved bryllupper, barnsøl og i klædedragt såvel hos fattige som rige, hvoraf følger, da slig uskik stadig mere og mere tager overhånd, og ingen vil vige eller stå tilbage for den anden, at det menige borgerskab næsten daglig aftager og svækkes

**Reformation und vorordnung
wie sich die einwohner zu Haderschleben hinfurter mit
erdthlern, kosten, kindelblern, kleidungen und andern
halten sollen.**

Wir Johans von gots gnaden thun hirmit offentlig kunth. Nachdem wir aus teglicher erfahrung wissen und haben, das in unser stadt Haderschleben groser unrath, zerung und geltspildunge zu vorrichtung der todten oder erdthier, kosten, kindelbier und kleidunge so wol bey den armen als den reichen angewendet, und daraus sovil ervolgt, dieweil solch unrath je lenger je mehr uberhandt nimbt, und keiner dem andern weichen oder nachgeben

i sin næring og føres til åbenbar fordærv, hvilket vi, som ret og billigt er, have lagt os på sinde, så have vi foreholdt rådet her i Haderslev dette og befalet det at overveje og betænke, hvorledes slig skade og anden vidtløftighed kan forebygges, udryddes og afværgeres og gøre en passende ordning, som de skriftlig skal overgive os, om hvorledes man for fremtiden skal forholde sig i disse tilfælde samt ligeledes angående klædedragten, og hvad det sømmer sig enhver at gøre og bære efter sin stand, hvilken forordning vi ved given lejlighed ville stadfæste, samtykke og bekræfte og lade den udstæde under vort fyrstelige segl. Og borgmestre og råd have ikke blot optaget denne vor velmente, nådig påbudte, omhu med undersåttelig taknemmelighed og som højst nødvendig, men have også ganske lydigt vist sig som vore kære, tro undersåtter og overgivet os deres betænkning med medfølgende

will, das die gemeine burgerschaft an ihrer narunge vast teglich abnimpt, geschwecht und zu augenscheinlichen vorderbe gefurt wirdt, dessen wir uns danne nicht unbillig zu gemut gezogen, uns demnach einem rathe alhir zu Haderschleben solch beschwer und furgehalten mit bevelich daran und uber zu sein und zu bedenken, wie solchem unheil und mehr beschwerlichen weiterung furzubauen, dieselb abzuschaffen und wehren und daruf ein geburliche reformation zu stellen und uns zu schriften zu ubergeben, wie es hinfurder in solchen fellen auch sunsten der kleidunge halb zu halten, und was ein jdern nach seiner gelegenheit zu thun und tragen geburen muocht. Woruf wir alsdan in befindtlicher, geburlicher gelegenheit unser confirmation, consent und bevilwarteunge gnedig vorleihen und solchs unter unserm furstlichen secrete ausgehen lassen wolten. An deme sich danne burgemeister und rath solch unser wolmeinlich, gnedig erboten, sorgfeltigkeit nicht alleine mit untertheniger danckbarkeit und also hochstnotig gefallen lassen, sundern sich auch also die lieben getreuwen gantz

underdanige bøn om at fuldbyrde og iværksætte den. Og da vi have befundet, at de overrakte bestemmelser ikun ere i høj grad nødvendige og rettede på vor stad Haderslevs bedste, have vi ladet disse sammenskrive i en forordning, som her efter følger, og bekræftet og stadfæstet den fra ord til andet, gøre dette herved og i kraft af dette og befale, at den helt igennem skal efterleves og overholdes under den bøde og straf, der er fastsat for hvert punkt.

I. Og for det første ville vi, at jordeøl skulle være ganske afskaffede og forbudte, da der hidindtil er dreven et grueligt misbrug dermed, og der ved siden af megen ødselhed og overdådighed er gået alle hånde skandaler og laster i svang. Og ikun dette forordne og tillade vi, at alene husbonden eller husfruen sammen med deres folk våge over liget i deres eget hus eller efter behag leje et

gehorsamblich erzeigt, und uns daruf ir bedencken ubergeben mit angehafter undertheniger bitt, solchs ferners zu wergcke zu richten und vullenzihen. Diweil wir danne solch ihr ubergegebene puncte nicht anders else zu aller gebur nodturftig und gemeiner stadt Haderschleben beste gericht befinden, so haben wir dieselben, wie hernach volgendt, in eine ordnung bringen lassen und von worten zu worten confirmirt und bestettigt, thun dasselb hirmitt und in kraft dieses und wollen, das derselben also durchaus gelebt und nachgesetzt werden muge bey peen und straffe einem jdern punct angehangen.

I. Und erstlich so wollen wir, das todtenbier, diweil es bisher einen greulichen misbrauch darmit gehabt und neben groser unkost und zerung allerley schandt und laster darbey betriben worden, gentslich abgeschafft und verboten und alleine dieses vorordent und zugelassen haben, das nun hinfurder der wirt oder wirtin in irem hausse mit irem volcke uber die leiche alleire wachen oder

par gamle kvinder til at våge derover. Men skulde det hænde, at et par naboer af kristelig medlidenhed vilde være tilstæde, da skal det i lige måde stå dem frit for. Dog stadig under den betingelse og således, at det går stille og tugtigt til uden al unødvendig frådsen og overdådighed. Under straf af 10 gylden i bøde.¹⁾

Og efterdi der sker noget lignende ved barnsøl og anvendes mere, end det er tilbørligt og sømmeligt, ville vi, at kvinderne efter den første forsamling skulle gå hjem uden traktement, og at der til barnedåben ej indbydes flere end 3 eller i det højeste efter gammel sædvane 5 faddere, og et større antal må præsterne heller ikke tillade nogen at have. Og fremdeles skal man til måltidet ikke indbyde andre end fadderne og 5 par af sine nærmeste venner eller færre efter hvers behag, men ingen-

nach gefallen etwan ein bar alter weiber darbey zu bleiben huren mugen. Were es auch sache, das etwan ein bar nachtbarn aus christlichem mitleiden mit anwesendt sein wolten, soll gleicher gestalt frey stehen. Jedoch in allewege bey deme und also, das es ohne einige unratige spildunge oder unkosten still und zuchtig abgehe. Bey vormeydunge zehen gulden broke.

Und dieweiln auch ein ubrigs bey den kindelbiern gethan und mehr angewendet, dann wol geburlich und billig ist, so wollen wir, das die frauwen in erster vorsamblunge ungespeiset wiederumb nach hause gehen, und alsdan zur kindtaufte nicht mehr dan drey oder zum hochsten nach altem gebrauche funf gefattern bitten, uber das auch der prister niemandts zuzulassen. Und ferners zu der mallzeit nicht mehr dan die gevattern und funf bar der nechsten freunde oder weniger nach eines jdern gefallen, aber nicht mehr

¹⁾ 1 gylden = 2 daler svarede i metalværdi omtrent til 10 rigsmark, hvorved dog tillige må erindres, at pengenes købeævne den gang omtrent var 3—4 gange så stor som i vore dage.

lunde flere, og disse må man ikke give flere end 4 retter samt smør og ost og af drikke kakkebille¹⁾ og hjemmebrygget øl. For hver ret og hver gæst, der bydes og bedes herudover, skal husbonden være ifalden en bøde på 1 gld, og ligeledes 10 gld. hvis han mod forbudet skænker vin eller fremmed øl.²⁾ Med trolovelser skal det holdes således, at dertil ej må bedes flere end 30 personer nemlig 10 mænd, 10 gifte kvinder og ligesåmange jomfruer, der ej må beværtet med mad eller drikke under straf af 10 gld.

II. Og da der særlig ved bryllupper og brudefærd går stor misbrug og overflødighed i svang med allehånde tilberedelser og vidtløftigheder til stor skade for denne stad, så ville vi, at fra nu af rådmænd eller andre for-

laden sollen, denen nicht mehr also vier gerichte neben kase und botter zu geben und zu getrenck kakapill und ingebrauwen bier. Vor ein jeder gerichte und einem jderm gast, so mehr gebeten, soll der wirt mit einem gulden broke vorfallen sein, in gleichem zehen gulden, so er uber verbot wein oder ander frembd bier schencken wirdt. Also auch wan verlobtnus gehalten, sollen darzu nicht mehr also dreissig personen nemblich zehen man, zehen frawen und sovil junpfern gebeten, und gar kein essen oder trincken vorreicht noch gegeben werden bey broke zehen gulden.

II. Und dieweil sonderlich zu kosten und brautblachten groser misbrauch und uberflus mit allerhandt zubereitung und weitleuffigkeit befunden zu merglicher beschwer dieser stadt, so wollen wir, das nunmehr von rathleuten oder andern furnemen

¹⁾ En slags stærkt og kraftigt tysk øl; hvorledes selve navnet skal tolkes, er noget usikkert.

²⁾ 6. marts 1566 havde hertugen nemlig givet borgmester og råd tilladelse til at holde en vinkælder og deri have eneret til at sælge vin og fremmed øl. Af andre borgere måtte alene apothekeren forhandle disse drikkevarer.

nemme borgere, der formå at give deres børn en medgift på 300 eller i det mindste 200 mk. i rede penge foruden bryllup og klædninger, ikke indbyde flere end 50 huse eller boder, og at der ikke skal gives flere end 5 retter samt smør og ost og alene skænkes Hamburgerøl, pryssing¹⁾, kakkebille og hjemmebrygget øl, men ingen vin. Hofsinderne, fremmede folk og præster skulle ikke regnes mellem de 50, men det skal stå frit for at indbyde dem derudover. Og de 50 huse skulle forstås således: Mand og hustru og de af deres børn, der med ære kunne gå med til bordet. Men når karle eller piger og andre unge folk eller småbørn, hvad enten de høre til de 50 huse eller ikke, ville løbe med ind, uden at de ere anmodede om at bære spiserne rundt eller skænke, skal skafferen udvise og bortjage dem, først med det gode og derpå med tilbørlig alvor.

burgern, so vormugens sein ihren kindern dreyhundert oder zum wenigsten zweyhundert mark bar gelt uber kost und kleidunge nit zugeben, nicht mehralse funfzig heuser oder buden furdern oder bitten, auch uber funf gerichte neben butter und kecz nicht speisen, und alleine Hamburger bier, preussing, kakabill und eingebrauwen bier und keinen wein schencken sollen. Das hofgesinde aber, frembde leute, und kirchendiner sollen unter die funfziger zal nicht gemeint, sondern darneben zu bitten frey sein. Und sollen unter den funfzig heusern zu bieten vorstanden werden, man und weib und ire kinder, so zum ehren mit zu tisch mugen gesetz werden. Wan aber knecht und meigde oder andere jungen und kleine kinder, entweders zu den funfzig heuser behorig oder nicht, mit einlauffen wollen, so zum essen tragen oder einschencken nicht vorordent, die sollen durch dem scheffer erst mit gute und hernacher geburlichem ernste ausgeweisat und vorjagt werden.

¹⁾ Preussisk øl, der hovedsagentlig kom fra Danzig.

Ligeledes er brudgommen skyldig og pligtig til søndagen før brylluppet at overgive borgmesteren en tydelig fortegnelse over de indbudte gæster, hvoraf kan ses, om han holder sig denne forordning efterrettelig eller ikke.

Puderne på brudesengen må alene pyntes med bånd af silke eller schillert¹⁾ og ikke med fløjel, damask eller silkeatlas, sengeførhængene må ikkun være af sajen²⁾ eller ringere vare, og bruden må ikke medføre flere end 8 stolepuder. I lige måde skal den skik være afskaffet, at bruden skænker brudgommens venner skjorter, fløjels kraver, gyldne ringe, stykker guld, eller tøfler; hun må ikkun give brudgommen en skjorte, der ikke må være broderet med guld, sølv eller silke, men alene udsyet med hvidt.³⁾ Hvis

Es soll auch der breutigam schuldig und vorpflicht sein des sountags im eingange der kost seiner geladenen geste dem burgermeister eine klare vorzeichnus zu ubergeben, woraus zu erzelen ob er sich im umblieten dieser vorordenunge gemes vorhalten oder nicht.

Die kussen uf dem brautbette sollen alleine mit schillert und seidenbenden und keinem sammat, damaschik oder seidenatlas geschmuckt oder geziret sein, auch die vorhenge an betten nur von sayen oder geringer ware gemacht sein, und der braut nicht mehr else acht stulkussen mitgegeben werden. Desgleichen so soll auch die braut nicht macht haben des breutigams freunden hembte, sammeten kragen, gulden ringe, stucke golts oder toffeln zu schencken, sundern alleine dem breutigam ein hembde

¹⁾ Et slags tvefarvet stof vel nærmest svarende til vore changeante tøjler.

²⁾ Et slags tyndt uldstof.

³⁾ Det var i middelalderen skik og brug, at den unge kvinde gav sin mand, trolovede eller elskede — og kun ham — en skjorte (se f. ex. herom J. Steenstrup, Vore Folkeviser s. 268.) Da det i forordningen forudsattes, at bruden også kan sy skjorter til brudgommens venner, synes det karakteristiske i denne skik altså at have talt sig.

nogen træffes ulydig herimod, skal han for hver ret og hver person, der er givet og indbudt, ud over hvad dér er tilladt, bøde 1 daler og for de forbudte drikke 10 gld.

Men de andre borgere, der kun kunne give deres børn en medgift på 100, 50 eller færre mk. og ikke ere af rådet, må ikke indbyde flere end 30 huse med undtagelse af hofsinderne, fremmede og præsterne. Og ved måltidet skal der ikkun gives 4 retter tilligemed smør, ost og hjemmebrygget øl. Forøvrigt angående de små børn og ikke indbudne personer samt med overantvordelsen af fortegnelsen, og hvad bruden må bortskænke eller ikke, skal man forholde sig, som det er bestemt i den foregående artikel. Puderne på brudesengen skulle ikke være pyntede og beklædte med et finere eller bedre stof end makejer¹⁾ og atlas fra Brygge og omhænget skal være af mønstret linned. Der skal heller ikke gives flere end 6 stole-

geben, welchs nicht mit golt, silber oder seide, sundern alleine weis ausgeneyet sein soll. Ob nun hiruber jemandts ungehorsam befunden, der soll vor jeder essen auch vor jeder person, so uber verbot gegeben, gebeten, und gescheneckt wurde, einen daler, und vor das verboten getrencke zehen galden in muntz geben.

Die andern burgern aber, so ire kinder nur mit einhundert, funfzig und weniger mark aussteuren und nicht von ratlenten sein, sollen alleine dreissig heuser bitten, ausgenommen das hofgesinde, frembde leute und kirchendiener. Und sollen jeder malzeiten alleine mit 4 gerichtten neben butter, kees und ingebrauwen bier bestellet. Und sunst mit den jungen kindern und ungebetenen leuten, auch mit uberantwortunge des registers, und was die braut vorgehen soll oder nicht, wie im vorigen artikel gemeldet, gehalten werden. Die kussen uf dem brautbette sollen nicht hoher oder besser als mit macheyer oder bruggischem atlas geschmuckt und belegt, und der umbhang von zwillich sein. Es sollen auch nicht

¹⁾ Et slags uldstof, der særlig tilvirkedes i Flandern.

puder. Alt under bøde og straf som fastsat i den foregående artikel.

Hvad nu karle, piger og andre fattige arbejdsfolk angår, skulle de ikke indbyde flere end 15 huse til deres bryllup — præsterne undtagne — og af fremmede 10 personer, hvis det lyster dem, og alene give 4 retter, hvori indbefattet smør og ost, og skænke hjemmebrygget øl. Overtræderne skulle straffes som forud angivet, og for de forbudne drikkevarer bødes 5 gld.

III. Og efterdi der også drives megen pral og hofærdighed med overdådig klædedragt, hvorved der til sættes og bortødsles en ikke ringe sum, hvad næsten er en af de fornemste årsager til at folk føres til fordærv og skade, da sligt går almindelig i svang uden forskæl så vel hos fattige som rige, byde, forordne og ville vi, at nu for fremtiden rådmændene og de fornemste borgere, der formå

mehr als 6 stulckun mitgegeben werden. Alles bey peen und straffe wie im nechsten artikel gemeldet.

Was nun knechte, megde und andere arme arbeitsleute sein, die sollen zu ihren kosten nicht mehr als funfzehn heuser und von frembden zehen personen, wen das geliebt, bitten, und alleine vier gericht, worunter butter und kase mit gerecht, geben und ingebrauwen bier schencken, die kirchendiener vorbehalten. Und sollen die ubertreter wie oben angezeigt gestraft und des verbotenen getrencks halber mit V fl. belegt werden.

III. Und weiln auch grosser prall und hoffart mit ubermessiger kleidung getrieben, wornit nicht ein geringes vorschwendet und zugebracht, und vast der furnembsten ursache eine ist, wodurch die leute zu vorterb und schaden gereichen, und solchs durch die hangk ins gemein ohne unterschiedt so wol bey dem armen als den reichen beschickt, so setzen, ordnen und wollen wir, das nun hinfurder die ratleuthe und furnembsten burger,

at give deres børn 300 eller i det mindste 200 mk. lybsk i medgift foruden bryllup og klædning, deslige kræmmere og guldsmede, der årlig kunne give 3 eller 4 mk. i skat, ikke må bære andet end sajen, makejer, kammelot,¹⁾ schillert og silkestof af sindal, eller i det højeste damask til vams og sajen eller makeier til splidsning i hoserne, og klæde til kjortler, der må bæres forede eller uforede, men uden fløjel. I lige måde skulle deres hustruer eller børn ikke have eller bære større kæder end til en værdi af 30 af de bedste ungarske eller guldgylden eller halsringe til højere værdi end 15 ungarske eller guldgylden, og ingen overperlebindiker, men alene underbindiker.¹⁾ Men når deres døtre skulle udstyres til bryllup, må bruden og de to jomfruer, der gå foran hende, efter gammel sæd være smykkede og udklædte med bindiker, kroner og

deren vermugen wirdt sein ihren kindern drey oder wenigsten zweyhundert mark lubsch bar gelt zur aussteuer ohne kleidung und kost mit zugeben, desgleichen kremer und golt schmiede, so jarlichs drey oder vier mark in den schatz geben können, nichts anders also sayen, macheyer, kammelot, schillert, zindeldart oder zum hochsten damaschken zu wannes und sayen oder macheyer unter den hosen, und gewandt zu rogken, gefuttert oder ungefuttert, ohne sammat tragen. Desgleichen auch sollen ire weiber und kinder keine grossere ketten also von dreissig ungrischen oder goltgulden die besten, und die halsringe nicht hoher also von funfzehen ungrischen oder goltgulden, aber keine uberperlbendichen sunder alleine underbendichen haben und tragen. Wan aber ire tochter sollen hochzeitlich ausgesteuret werden, so mag die braut und die beiden junpfen, so vor ir hergehen, alten gebrauche nach mit zwenenbendigen kronen und langen

¹⁾ Oprindelig tøj af kamelgarn o: Angoragedehår, senere vistnok et damaskvævet stof.

¹⁾ Bindike et hovedbånd af perler og især brudens hovedsmykke

lange kapper. Det skal også være dem tilladt, som sømmeligt er, at bære forgyldte remme, indvirkede og trukne trådborter, fløjelskraver, makejer eller sajen forede eller uforede kjoler og kåber af schillert, silkesindal eller silke og kamelot samt nedfaldende kraver forede med hermelin eller fløjel, hvorimod det forbydes dem at bære sølvforgyldte kæder eller halsringe og halsduge, der ere udsyede eller broderede med andet end med hvid tråd. Dog skal hofpersonalet, med undtagelse af håndværkerne, ikke være indbefattede i denne forordning, men det skal efter enhvers råd og lejlighed være dem tilladt at bære, hvad der er sømmeligt, til hvilket de have at holde sig enhver efter sin stand og formue.

De andre borgere, der ikke kunne give deres børn mere end 100, 50 eller færre mk. i rede penge foruden klæder og bryllup, ligeledes alle håndværkere såsom

hoken geschmuckt und bekleidet werden. Die vorgulden riemen, gewirckte und gezogene dratborden, sammotte kragen, macheyer und sayen gefutterte und ungefutterte rogke und schillert, zindel-darts oder seiden, schamlotten wembesser, die dallschleyer alleine mit hermelin oder sammit gefuttert, sollen ihnen auch also zimlich zugelassen, aber dariegen zu tragen verboten sein, silberne vorgulte ketten oder halsringe auch halstucher, die anders also mit weissen zwirn gestickt oder ausgeneyet seindt. Jdoch so sollen was herrendiener sein ohne die handtwergsleutte mit dieser vorordnung nicht gemeint, sondern denselben eines jdern gelegenheit nach zu tragen zugelassen sein, was sich ohne verweis geburt, in deme sie sich ein jder seinem stande und bescheidenheit nach werden zu erzeigen wissen.

Die andern burgern, so iren kindern nicht mehr also einhundert, funfzig oder weniger mark freyes geldes, ohne kleidung und kost mit

skræddere, skomagere, barberer, klein- og grovsmede, bagere, bundtmagere og andre skulle ikke bruge andet til deres klædning end godt engelsk klæde til kjortlen og sajen til hoserne og sardug¹⁾ eller i det det højeste bommesi til vamsen, hvorpå der ej må være fløjel. Og deres hustruer eller døtre skulle aldeles ikke have noget forgyldt sølv hverken til bælte eller remme eller kæder, men alene uforgyldt, hvidt sølv. Ligeledes skulle de ganske afholde sig fra perlebindiker og i stedet for bruge dragne gyldentrådsborter til deres pynt. Men sølvremmene må i det højeste være 20 og de bedste kæder 10 lod tunge. Deres bedste klæde til kjortler skal være engelsk, uforet klæde og damask og schillert til kraver besat med en eller to striber fløjel, hver en finger bred og ikke mere, og sajen til kåber, der kun må være forede med pelsværk og sort tilberedt lammeskind. Og deres pelse skulle

geben können, desgleichen alle andere handwerker also schneider, schuster, halbir, klein und grobschmiede, becker, peltzer und andere sollen nichts anders zu ihrer kleidunge also gut englisch tuch zu rogken und sayen under die hosen und sartuch oder zum hochsten wommessin zu wembsern ohne sammet machen lassen. Und ihre frauen oder tochter sollen gar kein vorgult silber weder zu gurteln, riemen oder ketten, sundern alleine unvorgult silber weis tragen, sich auch der perlenbendichen enthalten, und alleine in der stötte guldene gezogene dratsborten zu irem geschmuck gebrauchen. Es sollen aber die silbern riemen zum hochsten nicht mehr dan zwanzig und die besten ketten X lot schwer wegen. Ire beste kleidung zu rocken soll englisch gewandt sein, ungefuttet, und damaschken und schillert zu krägen mit einem oder zweyen strichen sammet, jder ein fingerbreit und nicht mehr, besetzt, und sayen zu wembsern nur mit grauwerk oder schwartzen schmaschen gefuttet.

¹⁾ Grovt og stærkt toj, halvt uld halvt linned.

ikke være bremmede med mere end en bredde sajen, og det skal være deres egne og ikke lånegods. Men når de bortgive deres døtre, må de låne brudekronen og begge perlebindikerne til bruden og intet mere.¹⁾ De to jomfruer skulle ikke være smykkede med nogen brudekrone eller gå med lange kapper, men holde sig som det er meldt ovenfor i denne artikel. Den som foragtelig overskrider denne forordning og handler derimod, skal have forbrudt sine overdådige smykker og klæder og tillige være ifalden en bøle på 10 gld.

Men hvad simple tjenestekarle, piger og andre arbejdsfolk i kældere eller boder angår, da skulle de slet ikke bære kjortler eller hoser af sajen, men af almindeligt engelsk eller kølnsk klæde og vamsse af sardug, og kraver der ikke ere bremmede med fløjel eller silke. I lige måde

Und ihre peltze nicht hoher dan mit sayens breite vorbremet, die ir eigen und ungelohnt sein sollen. Wan sie auch ire tochtere ausgeben, so mugen sie den brautkrantz und beide perlbindichen zu der braut und nicht mehr entlehen; die beiden junpfern aber sollen mit keinen brautkrentzen geschmuckt oder mit langen kappen oder hoiken bekleidet gehen, sundern wie oben in diesem artikel vormeldet sich halten. Wer nun diese vorordenung vorechtlich uberschreiten und der zuwiedern handeln wurde, der soll solch ubermessig verboten geschmuck oder kleidung vorwirkt und sich noch daruber mit zehen gulden muntz vorbrochen haben.

Was aber sunst gemeine dienstknechte, meide und andere arbeitsleute in keller und buden betreffen, die sollen gar keynen sayen, sundern gemein englisch oder collnisch gewandt zu rocken und hosen und sartuch zu weminesern tragen und kragen ohne sammit oder seiden unvorbremt; desgleichen kein sayen oder

¹⁾ Nemlig af præsterne, da det efterhånden blev skik og brug at opbevare brudekronerne i præstegårdene.

ingen sajen eller bremme om pelsen og intet sølv hverken i kæder eller hælter, men alene snore af koraller og borter af fløjel til bindike, og af alt dette må de til deres bryllup ikke leje eller låne noget uden brudekronen; alt under fortabelse af hvad de bære og en bøde på 1 dlr.

IV. Og fordi man også finder, at de fattige håndværksfolk og deres svende samt piger og karle med forsømmelse af deres arbejde og tjeneste, hvad der bliver til deres egen skade og fordærv, anvende adskillige dage til at hente og hjembringe majløv og fortære deres eget gods og bedrive allehånde letfærdigheder derved, så ville vi, at disse for fremtiden ikke må hjembringe majløv eller holde dands om aftenen.¹⁾ Alt dette skal være ganske ophævet og afskaffet under straf af 1 dlr., som enhver uden nåde skal bøde, der bliver greben heri. Men hvad

brenels umb die peltze auch kein silber weder zu ketten noch gurteln, sundern alleine schnure von korallen und borten von sammat zu bendichen, von welchem allen sie zu iren kosten nichts huren oder entlehen sollen ohne den brautkrantz; alles bey vorlust desjenigen was sie daruber tragen und bey broke eines dalers.

IV. Und weilm auch bey den armen handtwerigsleuten und iren gesellen auch dienstknechten und meiden neben vorsemmus der arbeit und dinste, diese ungelegenheit zu ihrem selbs beschwer und vorterb, zu befinden, das mit holunge und einfurunge des mayens etzliche tage zugebracht und das ire vorzert und allerley leichtfertigkeit darbey betrieben wirdt, so wollen wir, das nun hinfurder durch diselben der meye ferners nicht eingeholet oder dergleichen mehr abentenze sollen gehalten, sundern gantz und gar zuruckgesetzt und abgeschafft werden bey vermeidung der broke eines dalers, so ein jeder unnachlessig ausgeben soll, der hiruber antroffen und

¹⁾ Også Peder Plade ivrer i sin bekendte visitatsbog (Heibergs udg. s. 101) mod disse nattefester om majtræet, hvor det sikkert også ofte gik lidet sømmeligt til.

ellers ærlige sammenkomster, selskaber eller gæstebud i husene angår, så ere de ikke mente hermed, men skulle, når det går sømmeligt til, være tilladte og uforstyrrede.

V. Og da også skræddere, skomagere og snede have den uskik, at de udsuge, trykke og besvære hinanden over al måde med laugs- og andre koster, og således den ene søger den andens fordærv, ville vi, at når for fremtiden disse blive mestre og skulle gøre deres laugskost, skulle de ikke give mere end 1 tonde hjemmebrygget øl, ost og smør og i det højeste 1 skinke og ikke overskride dette.¹⁾

Mesteren skal ikke mere efter gammel sæd være skyldig at gøre kost for sin læredreng, men være fritaget

befunden. Was aber sunst erliche zusammenkunften, gesellschaften und gastbotte in heusern betreffen, die sollen hirmit nicht gemeint, sundern zimbllicher weisse zugelassen und unvorboten sein.

V. Und weilm sich auch unter schneidern, schustern und schmieden dieser unrath befindet, das sie einander mit ampts und sunst andern koston zum hochsten aussaugen, bedrucken und beschwern und also einer dess andern vorderb suchen thut, so wollen wir, das nun hinfurder dieselben, wan sie meister werden und ir ampts kost thun wollen, nicht mehr else eine thunne ingebrauwen hier, keese und botter und zum hochsten einen schincken darbey geben und daruber nicht schreiten sollen.

Der meister aber soll vor seinen lehrjungen, alten gebranche nach, nicht mehr kost zu thun schuldig, sundern darvon enthunden

¹⁾ Se om disse „lavskoster“ o: gilder, der måtte gives, når en dreng kom i lære eller en svend blev mester, bl. a. prof. Nyrops skildring i „Aarb. f. dansk Kulturhist.“ 1892, s. 86—91. Udgifterne var ofte meget betydelige: således skulde den nye lavsbroder i skræderlavet i Odense to dage itræk give en kost bestående af 4 skinker, 4 retter ferskinad, stæg, grød, ost og brød samt en skål og 12 skilling i penge.

derfor, dog således at han i alle andre punkter og artikler holder sig skråen efterrettelig. Det lav, der vil tynges eller plage mestre, svende eller drenge højere eller mere, end det her er forordnet og tilladt, skal ifalde en bøde på 20 dlr.

Og da der nu næsten på hvert punkt er bleven fastsat og forordnet en bestemt bøde, så ville vi, at borgmestre og råd med alvor og flid skulle våge over og give agt på, at artiklerne overholdes, samt efterspore overtræderne og indkræve bøderne, der til hælvten tilhøre os, til hælvten staden, under vor straf og unåde.

Til stadfæstelse have vi ladet vort fyrstelige sekret trykke her nedenunder. Udstædt på vort hus Hansborg, Midfastesøndag 1566.

sein, jedoch das er sich sunsten in allen andern puncten und artikeln der schrae gemes vorhalten soll. Welch ambt nun dem meister, gesellen oder jungen hoher oder mehr dan hirinne vorleibt und zugelassen ist, bedringen oder beschweren wurde, das soll mit zwanzig dalern vorfallen sein.

Und diweill nun vast uf einen jdern punkt ein benantliche broke gesetz und vorordent, so wollen wir, das burgemeister und rath daruber mit ernst und vleisse halten und achtunge darauf geben sollen, demselben also unnachlessig zugeleben und nachzusetzen und solche broke aus zu furdern, uns und der stadt zu gleichem teile zur helfte zubehörig, bey vorneidunge unser straffe und ungnade.

Und haben des zu urkundt unser furstlich secret hirunter drucken lassen. Actum uf unserm hause Hanssburg am sonstage letare anno etc. 66.

Vestslesvigsk Grandevilkaar.

Meddelte af cand. theol. M. H. Nielsen.

De fleste af de gamle Byvedtægter er vel desværre nu, efter at de ved Markfællesskabets Ophævelse har mistet deres Betydning, gaaede tabt. Saa meget mere Grund turde der da være til at offentliggøre nogle af dem, der endnu er tilbage. Og særlig for det danske Nord-slesvigs Vedkommende kan der være Grund dertil, eftersom kun ganske enkelte Byvedtægter fra denne Del af Landet hidtil er trykte.

Da det vistnok var almindeligt at lade Byvedtægterne tinglæse, idet man derved mente at skaffe dem en større Autoritet, kan man ofte finde dem optegnede i gamle Tingbøger. De Grandevilkaar, som skal meddeles paa de følgende Blade, er saaledes alle hentede fra Løg Herreds Tingbøger fra Aarene 1619, 22 og 23¹⁾. De stammer fra Sognene Døstrup, Mjolden og Brede, der alle ligesom Løg Herred i det hele taget ligger i de saakaldte kongerigske Enklaver eller den Del af Slesvig, der lige fra Dronning Margretes Tid indtil 1864 hørte med til Kongeriget. De gamle Grandevilkaar fremtræder her i deres oprindelige Skikkelse, idet jeg har gengivet dem ordret og bogstavret efter Originalerne. Dog har jeg set bort fra den aldeles vilkaarlige Brug af store og smaa Be-

¹⁾ Findes blandt trøjborgske Sager i Rigsarkivet.

gyndelsesbogstaver, som findes i den oprindelige Tekst, og anvendt smaa Begyndelsesbogstaver overalt undtagen ved Egennavne. Enkelte Afkortelser har jeg ogsaa udfyldt.

Tevring Grandevilkaar.

Di Tørring bymænd en grand will kars tingiswinde¹⁾ att Simmen Hanszenn, Niels Nielszen og Laurenz Nielszen y Tørring stode personligenn inden tinge och der for tingis domb obenbarligen di samtlichen bestoed och bekende, at di wore med huer andere indbørdis forligt och fordragenn om dierris grand will kaer vdi byen saaledis att:

Huertt hallgods schall haffue aarligen till greisze 26 nød och 7 øghe och tre schnesz faer och gieder. Och dersom der er nogenn aff osz forskreffne mænd, att der slaer mere kretter till greisze, ind som forskreffuitt staer, daa skall dend giffue 12 § aff huert øghe och 6 § aff huert nød. Och huemb som iche haffuer sin greisze tillfulde, daa maa di tage femb faer y steden for huert nød heller 6 § y steden derfor.

Item haffuer wy forskreffne Simmen Hanszen, Niels Nielszen och Lauerenz Nielszen bewilliget og tillatte forneffnde Niels Hanszen, att hand maa och schall haffue aarligen tillhielp till Jebz greisze jedt øgh och jedt nød mere ind som wy andere vdi byenn.

Dertill med schall wy forskreffne mænd ingen tieffuere noget aff worris kretter imellem kornet, førind ded er indbierriget. Och iche heller schall nogen driffue serdrøfft med dierres kretter.

¹⁾ Af 24. April 1619. Tevring, en lille By i Døstrup Sogn, skrives paa den Tid Tørring, i Aktstykker fra det 16. Aarh. Tørding. Script. rer. Dan. VIII 21, 95, 97.

Item schall wyforschreffne fiere bollszmend iche graffue flaue westen worris by merre ind som huer jen dags flauwe.

Och schall huer mand holde dierris lycker wed magt om dierris toffte och garde, efter kornet er indbierriget, saa att di kand forsuarris.

Och huemb som aff osz forskreffne mend ikke holder denne forligh och contract vdi alle punchter, som forskreffuitt staar, daa schall dend haffue forbrøtt for huertsinde, hand saadant giøer, tu daller till worris herschop, jen god tønd øll till byen, fougden jen hall daller oeh schriffueren 8 §. Och dersom Jeb Nielszen holder merre, ind som sindt breff indholder, daa schall hand werre vnder dend samme brøde og forpligtelse, som forskreffuitt staar.

O t t e r s b ø l G r a n d e v i l k a a r .

Den 3. Juli 1619 stod menige Ottersbøl Bymænd inden Tinge og bekendte, at de med hverandre indbyrdes havde gjort følgende Grandevilkaar om deres „Slett, Ragind og Skerrende“:

Naar menige grander worder ens om at slaa thoe til huert goeds, daa schall huer tre ottingis mand lade thendt enne lee legge huert andet schaar, och daa schall huer hall høis mand iche bruge merre som jen lee. Och naar di worder ens om att slaa fiere till huert goods, thaa schall di iche heller bruge merre som jen lee til huer otting.

Og huo som seg her imod fordrister och mudtwilligen bryder denne grand wilkaar, hand skall haffue forbrøtt vdenn alld naade 1 daller till sindt herschop och fougden 1/2 daller och jen tønd øll thill byen, saa tidt och offte som samme brøde och forsellsze sker.

Item huo som aff os ragere merre ind som meinnige grander paa legger och widtager, hand schall werre vnder dend samme brøde och forpflicht, som forskreffuitt staar.

Desligste att huemb som heldst, der skerrer foer dag eller merre, ind alle grander widthager och samtøcker, schall vdi lige made haffue forbrødt, som forskreffuitt staar.

Och huad som heldst dend største pardt vdi byen paa legger, schall thendt myndste pardt efterfølge och samtøcke och iche werge.

Desligste schall di Trøyborge tienere, dersom di ere vdi dierris herschops forfold, daa maa di haffue fry forlauw att skerre jen dag førind di andere naboer. Och dersom di kommer jen dag efter di andere naboer, daa wille wy andere granderne haffue osz forpflicht att lade worris koren stande efter dennom, som di och vdi lige made schall giøre imod os udi gien.

Item maa der ingen aff forneffnde bymend thyffuere fülløgh, effter bygen er saad. Desligste maa di ingen kører thyffuere, effter bygen er saad. Desligste maa der ingen mand thyffuere nogen slags kretter, anten heste eller øghe eller noget andet kretter, vdi Bøsthallum, effter byget er saad. Och ingen maa dræffue nogen serdrefft, effter byget er saad.

Item maa der ingen mand graffue thørre eller flauve udi fourte och vskiefft fellet. Huo som heldst her vdi imod seg forbryder, schall haffue forbrøtt 1 daller till huer sindt herschop og $\frac{1}{2}$ daller til fougden och en thønd øll till byenn for huert sinde, saadanne brøde och for-sellsze sker.

Desligste schall wy aff huert helle goods haffue till greisze tiffue nød osten byen desligste 8 øghe och i fenne

thill huert boll thi kør. Och huemb som haffuer merre, hand skall haffue thedt y thendz mynde, som iche haffuer sin greisze tillfulde, med dobbelt greyszepennding, eller hand skall komme thedt aff byen.

Och schall der ingen thage thechte kretter thill byen wed 1 dallers brøde thill sindt herschop och 1 thønd øll till byenn.

Och hou som heldst der iche møder thill grandstefuene eller sitt wisz bod, naar tingwollen gaar om byen, thendt schall giffue 4 § lubisch, saa thidt och ofte som samme brest och forsellesze findis.

Och schall mennige bymend frede Faarkrog 14 dage for Wolberedag. Desligste schall ingen mand driffue fed y wordag y Faarkrog og iche heller haffue nogen faar y wordag.

Vinum Grandevilkaar.

Lørdagen den 27. Juli 1622 var menige Vinum Bymænd og Grander tilstede paa Herredstinget og bekendte der, at de havde „indbyrdes gjort en Grandevilkaar og fuld Vedtægt imellem hinanden udi deres By, hvilken de endeligen og ubrødeligen ville have ved Magt holden for dennem og deres Efterkommere i alle Maader:“

Først schall menige bymend werre forpflichtet att møde till grandstefuen, naar byszens tinguoll om-sendis, enten hosbonden sielff eller hans fuldmundige bud. Huo som ded iche giøer, daa schall di straxsz pande hannem 8 § fraa, saa tidt och ofte hand seg her imod forseer.

Dernest schall och ingen fordryste sig till att tage nogen frembde schvin og giesz till byen, vden dett skeer met meninge mands minde och sam!øcke.

Desligste schall och maa der ingen haffue och holde merre paa dierris marck end sexsz nød och thw øgh aff huer wond. Och findis der nogen, som haffuer merre, daa schall de forseende det aff byen, vden saa ehr, att de kand haffue dett udi meninge grandernis minde. Och skall der giffuis till greiszpendinge aff huert nød 6 ß lubisch och aff huert øgh 12 skelling lubisch.

Item dersom nogen fører merre kretter paa marcken, ind som hand haffuer greisze till, och ded hannem offuerbeviszes kand, daa schall hand haffue forbrødt jen god tønd øll till granderne och naboer. Och dersom hand dend samme iche med gode will wdlegge, naar sin brest saa findes, daa schall meninge granderne werre forpflicht, enten hosbonden sielff eller hans fuldmundige bud, och frapande hannem dend samme. Men findis nogen aff granderne, som iche daa enten sielff heller sindt wisze bud will daa medgaa, dend samme wdi lige made att haffue forbrødt jen tønd øl, som di hannem ochsaa straxsz schall frapande. Men dersom der ehr jen mand, der trenger for jedt paar høuder till sin ploug, da maa hand tage dem i hans greisze, hvor hand kand faa di samme aff sindt [?] kretter.

Frembdellis schall och maa der ingen tyffuere nogen følløgh wed kornett vdi marckenn lenger indtill otte dage for s. Hans dag mittsommer; siden skulle de gaa paa fellet.

Samledis schall och ingen maa haffue heller holde nogen heeste paa dierris marck effter høest, naar kornett ehr indbyeriget, men daa skulle de tage dennom ind paa stalldenn.

Item schall der ingen faar bliffue hiemme paa marcken effter Wolbørre dage. Ey heller boecke heller gieder schall

bliffue hieme paa marcken om sommeren med worris byfee hvilcken i garde heller paa gaden, forind knop och kierffue ehr inde.

Item dersom nogen findis forsømmeligen, som iche will oplocke sin lycker till retter tide, hand schall straxsz frapandis 4 §.

Och huad som heldst dend største paardt y byen bewilliger och samtøcker, schall dend ringste pardt efterfølge. Och huilcke som aff dennom modtwilligen bryder mod nogen aff disse ferschreffne willkar och wedtegt, schall haffue forbrødt till sindt herskab en richesdaller, thill herrizfougden en halff daller, herrizskriffueren otte schyling och en goed tænd øll till granderne, saa tidt och offte her emod handellis.

Sønder-Vollum Grandevilkaar.

Lørdagen den 19. April 1623 stod alle Sønder-Vollum Bymænd inden Tinge og bekendte, at de med hverandre indbyrdes havde gjort følgende Grandevilkaar, som de „endeligen og strengeligen vil have fuldkommen ved Magt holden udi alle Punkter og Artikler“:

Først skall eller maa ingen mand tage frembde cretter till greisze, dett werre sig antten øgh, fæd, faaer, schwin eller giesz, heller y huad ded werre kand. Och schall der giørris greiszleg och jaffuenghe vdi worris bye otte dage for sendt Wolborg dag. Och daa dend, som mehr halfuer, hand skall giffue aff huert øgh 8 § lubsz och aff huert nøed 4 § lb. Men paa agere schall huert halboll haffue 8 kør, men findis der nogen, som haffue flere, hand skall giffue aff huert støeck 8 § lubsz.

Dernest skall eller maa ingen mand y byenn eller

wden byesz graffue tørrfue eller flauwe paa Sønder Wollum marck att selle bordt eller afførre, iche heller at slaa løngh paa felledz.

Item dertill med skall huer mand holde sin lycker well ferdige otte dage for Wolborre dag. Och huilcken mandz lycker, som legger mere, och bliffuer tilsagt om morgen, og lockes ded iche op inden anden dags afften, daa skall bymenden gaa samtlichen till dend, som findisz forsømeligen och pande hannem en wun fra; och schall hand giffue bymenden derfor 1 rd. lb.

Noch skall ingen holde knokes heste lenger, ind som hand ehr 3 aar gammell, wden hand ehr saa goed som 20 richesdaller.

Och ydermere maa eller skall ingen frembde kør komme eller tillstedis till worris byetyffuere, wden dett skeer med huer mandz wille och samtøcke.

Och huad willkoer der ligges vdi byen till gaffuen och beste anten vmb slett, ragen eller skyrd eller huad willkoer, som di legger, schall huer mand holde fulldkomelige och iche deroffuer teede y nogen made.

Och naar som heldst byszens tingwoll gor om byenn, schall huer mand møde till grand steffuene heller sindt møndige boed.

Och huad som heldst dend største pardt bewilliger och samtøcker, schall dend mendste pardt efterfølge.

Item schall ingen maa tiffuere dieris følgh wed kornet.

Och huemb som fordryster seg herimod att gjørre och brødelige findisz och iche holder denne forneffinde grandwillkoer och contracht vdi alle punchter och articukeler, som forskreffuitt staar, dend samme schall haffue forbrødt till sindt herschop tu richesdaller, herrizfougden $\frac{1}{2}$ daller,

skriffueren $\frac{1}{2}$ daller och en goed tønd dubellt øll till byenn, saa tidt och offte hans brest findis.

Nørre-Vollum Grandevilkaar.

Lørdagen den 3. Maj 1623 stod de Nørre-Vollum Bymænd paa Herredstinget og bekendte, at de indbyrdes havde vedtaget efterfølgende Grandevilkaar:

Først schall ingen mand maa tage frembde eller vdeyggers cretter till greisze anten fæ, øghe, faaer, schvin eller giesz. Men den jenne schall gjøre den anden fyllest. Dend, som mere haffuer ind sint rette leg, schall giffue dend, som brestholden ehr, aff huert ogh 12 f lb. och aff huer kho paa aggere 12 f lb. och aff huert vng nøed paa felle 6 f lb. Och schall grander och naboer regene og sommere deris cretter 8 dage for s. Woldborchdag och siden paa Wollborchdag wdlegge forneffnde pendinge for huis cretter offuer sint rette leg ehr.

Item schall ingen slaa løngh eller greisz anten paa forte eller fægang.

Item schall ingen graffue tørfue westen byen eller mayesadder paa gaden.

Item schall ingen maa tiffuere fölløgh eller heste wed anden mandz eng eller koren.

Item schall ingen fordryste seg at graffue tørfue nogen steds paa marcken vden vdi sitt eget luedschiefft jord.

Item schall ingen driffue seredrefft wed nogen mands eng, agger eller wed koren med øgh eller fhe, wden dett scher y bygseden alliene. Och naar byen er saad schall alle seerdrefften alldellis werre affschaffuet.

Och naar tingwollen ganger om byen, thaa schall

huer mand komme till grand steffuene, vmb hand ehr sielff hiemme. Ehi hand iche sielff hieme, thaa schall hand sende en anden vdi sitt sted och høre, huad grand willkoer derpaa leggis och wedtagis.

Dernest huad willkoer menige mend paa legger och wedtager, dett schall jen eller tho iche kolldkaste eller imod sige.

Iche heller schall nogen holde smaa kamperszheste y byen.

Disze articuller dy strengeligen will haffue holden Och huilcken her imod bryder nogen støcker, dend schal haffue forbrødt wden alld naade till sindt herschab 1 daller, herrizfougden $\frac{1}{2}$ daller, schriffuern 8 ß, grander och naboer 1 tønd dubbelt øll, saa offte sin brest findis. Och huilcken iche wil wdlegge forneffnde brøde, thaa maa di andere grandere fri gange vdi hans husz och wdtage itt pandt, huilcke dennom løster, och dermed huilcken bryde woldt eller heruerck.

En preussisk Dom.

Den af Landretten i Flensborg den 30. April 1897 afsagde Dom, hvorved Tidsskriftets Beslaglæggelse blev hævet, den ansvarhavende Redaktør frikendt og Sagens Omkostninger paalagt Statskassen, motiveres paa følgende Maade:

„Die Hauptverhandlung vor dem Berufungsgericht hat Nachstehendes ergeben:

Der Angeklagte, welcher als Herausgeber der im dänischen Sinne redigierten Zeitung „Hejmdal“ und als einer der Führer der dänischen Parthei im nördlichen Schleswig dem Gericht aus früheren Verhandlungen gegen ihn hinreichend bekannt ist, giebt in seinem Wohnort Apenrade unter dem Namen „Sønderjydske Aarbøger“ eine periodische Zeitschrift verantwortlich heraus, welche heftweise in der Stärke von 20 Bogen jährlich erscheint, in 12—1300 Exemplaren gedruckt und im Buchhandel vertrieben wird. Annähernd 300 Exemplare werden in Schleswig, 700 Exemplare im Königreich Dänemark und der Rest anderwärts abgesetzt. Die Zeitschrift bringt in zwangloser Auswahl Artikel geschichtlichen, topographischen Inhalts aus Schleswigs alter und neuer Zeit, gelegentlich auch Mittheilungen politischen Inhalts, namentlich eine Jahresübersicht über die für Schleswig interessierenden Vorkommnisse. Die Verfasser sind theils Inländer, theils Ausländer. Das 3te und 4te Heft dieser Jahrbücher für das Jahr 1895 hat ausser in dem Titel noch auf der Rückseite des Umschlages wiederholt die Bezeichnung „Sønderjylland“ und „sønderjydsk“ für „Schleswig“ und „schleswigs“. Auch in dem auf S. 205/6 unter der Ueberschrift „N. J. Ravn“ veröffentlichten Artikel sind diese Bezeichnungen gebraucht. Der Angeklagte hat in Bezug auf diesen Gebrauch die Erklärung abgegeben,

dass dabei politische Hintergedanken nicht massgebend gewesen seien, dass der „J. N. Ravn“ überschriebene Artikel schon gedruckt gewesen sei, als durch jetzt rechtskräftiges Urtheil der Gerichte die Bezeichnung Schleswigs durch Sønderjylland als grober Unfug gekennzeichnet sei, und dass die Bezeichnungen auf der Rückseite des Umschlags vom Drucker aus früherer Zeit übernommen und bei der Herausgabe vom Angeklagten übersehen seien. Die Zeitschrift sei übrigens nicht im parthei-politischen Sinne gehalten und besonders auch die jetzt in Rede stehenden beiden Hefte hätten keine Veröffentlichungen in diesem Sinne.

Die Anklage nimmt trotz dieser dem Angeklagten nicht widerlegten Behauptungen an, dass die Herausgabe der Jahrbücher mit den hervorgehobenen Bezeichnungen als „grober Unfug“ strafbar sei. Die Stellung des Angeklagten innerhalb der dänischen Agitation stelle die damit verfolgten Zwecke ausser Zweifel und diese Zwecke, wenn sie in solcher Weise kundbar gemacht würden, seien geeignet Beunruhigung in weite Kreise der Lesenden zu tragen. Dieser Auffassung ist auch der Vorderrichter gewesen und hat unter wiederholten Anführungen aus den Gründen eines hier abgegebenen Urtheils, durch welches die Bezeichnung „Sønderjylland“ für Schleswig in „Hejmdal“ und einer Sonntagsbeilage desselben als grober Unfug bestraft ist, den Angeklagten in Strafe genommen.

Um strafbar zu sein, muss diese Bezeichnung einen Verstoß gegen die öffentliche Ordnung, eine Ungebühr, sein, als solche beunruhigend im Publikum wirken und diese Wirkung muss unmittelbar und schliesslich dem Angeklagten dies Alles gegenwärtig gewesen sein. Das Gericht hat aber Bedenken getragen, diese Voraussetzungen im vorliegenden Fall als festgestellt anzunehmen. Die Bezeichnung „Sønderjylland“ und in gleicher Weise „sønderjydsk“ ist wie in jenem früheren Urtheil nachgewiesen, früher und auch noch in diesem Jahrhundert für Schleswig vielfach gebraucht, ohne dass dieselbe etwas anderes als die geographische Lage des Herzogthums bezeichnete und bezeichnen sollte. Diese hat sich nicht geändert und in solcher Bezeichnung an und für sich ist nichts zu finden, was gegen die öffentliche Ordnung verstiesse. Es ist daher auch in jenem älteren Urtheil und in späteren, die gleiche Frage betreffenden Urtheilen erst

aus den die Wahl dieser Bezeichnung begleitenden Umständen die Folgerung gezogen, dass mit ihr nicht der geographische Zusammenhang Schleswigs mit Jütland, sondern der politische, wie ihn die dänische Partei Schleswigs festhält, gemeint ist. Diese Umstände sind darin gefunden, dass die Bezeichnung in einer Zeitschrift gebraucht ist welche die Politik der dänischen Parthei unverkennbar vertritt, oder darin, dass die Bezeichnung durchstehend oder, dass sie bei Gelegenheiten gebraucht ist, welche zu ihrer Wahl absolut keine Veranlassung boten, wie z. B. bei der Veröffentlichung der Ankunftszeiten der Königl. Pr. Eisenbahnen in Schleswig etc. Im vorliegenden Fall liegt keiner dieser Umstände vor. Die Behauptung des Angeklagten, dass die „Aarbøger“ keine partheipolitischen Tendenzen verfolgen, ist nicht widerlegt; es findet sich neben der unter Anklage gestellten Bezeichnung Schleswigs auch diejenigen mit „Nordslesvig“, „østlige Slesvig“ etc., endlich bieten die geschichtlichen Rückgriffe, welche die Zeitschrift bringt, einen Anhalt für die Wahl jener geschichtlichen, aber jetzt veralteten Bezeichnung. Hiernach bliebe für eine tendenziöse Wahl des Ausdrucks nur die Person und die politisch gefärbte Stellung des Angeklagten. Die Annahme aber, dass der Angeklagte nur politische Interessen im dänischen Sinne verfolgen sollte, geht zu weit und deshalb ist nicht schlüssig, dass er, dem Publikum erkennbar, die Bezeichnung „Sønderjylland“ und „sønderjydske“ hier in diesem Sinne einer politischen Zusammengehörigkeit Schleswigs mit Jütland gebraucht hat. Unter diesen Umständen hat eine die Anwendung des § 360 Nr. 11 bedingende Beunruhigung des Publikums durch die vom Angeklagten in den angeführten Umfang beliebte Bezeichnung in diesem Falle nicht angenommen werden können, insbesondere hat auch das Gericht nicht als erwiesen angesehen, dass der Angeklagte bei dem Gebrauch jener Bezeichnungen hier ein Bewusstsein solcher Beunruhigung gehabt hat. Dies bedang seine Freisprechung und § 499 St.-P.-O. die über die Kosten getroffene Entscheidung.

(gez.) Muhl. Claudius. v. Ahlefeld.

Tyske Ejendomskjøb i Nordslesvig.

I.

Da Hertugdømmerne blev indlemmede i Preussen, befandt de sig i en rig økonomisk Udvikling. I særlig Grad var det Tilfælde med Nordslesvig. Tiden havde været stærkt opadgaaende siden den første slesvigske Krig. Handel og Vandel blomstrede, Landbruget arbejdede under meget heldige Prisforhold. Den nordslesvigske Bondestand sad endnu den Gang i stor Udstrækning paa gjældfrie Gaarde, og der var jævn Velstand overalt.

Hvis den danske Regering, som der er bleven paa-
staaet, med Forordningen af 14. April 1766 havde til-
sigtet Udviklingen af en kraftig Bondestand i Nordslesvig,
saa var dette naaet. Forordningen, som indførte Første-
fødselsarveretten paa de tidligere kongelige Fæstegaarde,
havde forlængst mistet sin Retskraft, men den havde for-
inden skabt en Tradition, der endnu gjorde sig gjældende
paa dette Tidspunkt, saaledes at de Mænd, der da ejede
Gaardene, i Kraft af Førstefødselsarveretten havde over-
taget dem paa meget gunstige Vilkaar.

Men allerede ved Aarhundredets Midte begyndte
Lighedsprincippet at gjøre sig gjældende ved Arvedelingen,
og efter den sidste slesvigske Krig er de nordslesvigske
Bøndergaarde ved hvert nyt Ejendomsskifte blevne stærkere
bebyrdet med Prioriteter. Prioritetsgjælden er ikke blot
steget absolut, men ogsaa i Forhold til Ejendommenes

stigende Værdi. I denne Henseende deler Nordslesvig dog kun Skjæbne med andre Landsdele baade nord- og sydpaa. Sydslesvig og Holsten er endog gaaede foran i denne Udvikling, og i flere tyske Lande f. E. Hannover og Vestfalen har Prioritetsgjælden paa Bøndergaardene allerede naaet en saa foruroligende Højde, at der er indtraadt en stærk Reaktion, som giver sig Udslag i alvorlige Forsøg paa at afskaffe den ligelige Arvedeling og gjenindføre Førstefødselsarveretten til Bøndergaardene under nye Former.

Men om end Tilstanden for Tiden er daarligere i disse Provinser, har Udviklingen dog været langt uheldigere i Nordslesvig. Her har den ligelige Arvedeling nemlig ikke blot bevirket, at Bondestandens Formue er bleven anderledes fordelt, men tillige at den derved løste Kapital, som Følge af Udvandringen, i stor Udstrækning er bleven ført ud af Landet. En nøje Beregning af, hvor stor Kapitaludførselen fra Nordslesvig har været under det preussiske Herredømme, lader sig ikke udføre paa Grundlag af det Materiale, der i Øjeblikket staar til min Raadighed, men efter et løst Overslag sætter jeg den til 50 Millioner Mark. Denne Sum faar jeg paa følgende Maade: Det er statistisk godtgjort, at der er udvandret over 50,000 Personer fra Nordslesvig i Aarene 1867—90*). Af de Udvaldrede tilhørte Flertallet den velstillede Bondestand. Sogn for Sogn, By for By op over Nordslesvig har sendt hele Familier og hele Formuer over til Kongeriget, og „paa de amerikanske Prærier danner velhavende nordslesvigske Bøndersønner de danske Nybyggeres Kjerne“. Der er i

*) „Sønderjydske Aarbøger“ 1890 og 1891.

ikke saa ganske faa Tilfælde udført Formuer, som maa tælles efter Hundredetusinder, og selv Arbejderstandens Tilskud til Udvandringen betegner en betydelig Kapitaludførsel, fordi det for største Delen er sendt over Atlanterhavet. Man tager under disse Forhold sikkert ikke meget fejl, naar man gaar ud fra, at hver udvandret Person gjennemsnitlig har udført 1000 Mark. Men dette giver for hele Nordslesvig over 50 Millioner Mark.

Af denne Sum har den nordslesvigske Landbefolkning maattet udrede mindst de $\frac{1}{3}$ eller 40 Mill. Mark, og dens Kapitaludførsel til Kongeriget er endnu ikke afsluttet. Forleden traf jeg en landflygtig sundevedsk Bondesøn, der efter at Fædrenegaarden var bleven solgt, afrejste med over 40,000 Mark, og den Slags Tilfælde er ret almindelige. Nordslesvig udfører endnu aarlig meget betydelige Kapitaler til Kongeriget, og dette i Forbindelse med en Række andre Forhold gjør Landet fattigere for hvert Aar, der gaar.

Hvad en Kapitaludførsel paa 40 Millioner Mark betyder for den nordslesvigske Landbefolkning, kan man bedst danne sig en Forestilling om ved at værdsætte dens Ejendomme. Efter den sidste Bonitering er Jorden sat i Skat efter Nettoudbyttet, og Grundskat-Nettoudbyttet er nu ogsaa Laanemodus og Udgangspunkt for Ejendommenes Værdsættelse ved Salg. Vesteregnen er lavere boniteret end Østeregnen. Salgsprisen for Gaardene med Besætning og Beslag er der i Reglen noget over 50 Gange Grundskat-Nettoudbyttet, mens Østeregns Landejendomme kun undtagelsesvis naar denne Pris. For hele Nordslesvig vil den imidlertid i hvert Fald tilnærmelsesvis kunne fastsættes som Gjennemsnitsprisen. Nu er Grundskat-Nettoudbyttet i

Haderslev Amt	2,132,596 M. 81 Pg.
Aabenraa Amt	899,263 „ 44 „
Sønderborg Amt	1,454,855 „ 40 „
Tønder Nørreamt	912,995 „ — „

i Nordslesvig indenfor disse Grænser 5,399,710 M. 68 Pg.

Sættes Værdien af Nordslesvigs Landejendomme til 50 Gange Nettoudbyttet, faar vi en Værdi af 269,985,534 eller med en rund Sum 270 Millioner Mark. Dertil kommer saa Møller, Mejerier, Huse etc. etc., som sikkert ikke værdsættes for højt med 30 Mill. Mark. Ialt skulde den nordslesvigiske Landbefolknings Ejendomme saaledes repræsentere en Værdi af ca. 300 Mill. Mark, og dens Indskud i Banker og Sparekasser udgjør for Tiden ca. 40 Mill. Mark. Men da Prioritetsgjælden paa dens Landejendomme har naaet en Højde af omtrent 40 % af Ejendommenes Salgsværdi, og største Delen af disse Prioriteter ejes af hjemlige eller fremmede Pengeinstitutter, kan Landbefolkningens virkelige Formue i Øjeblikket næppe sættes højere end til 230—250 Millioner Mark.

Udvandringen har saaledes ikke blot kostet Nordslesvig over en Femtedel af dets Befolkning men ogsaa efter dette Overslag den nordslesvigiske Landbefolkning en Syvendedel af dens Formue.

II.

Udvandringens Eftervirkninger er ikke lige stærke alle Vegne i Nordslesvig. Den ophørte først i Sønderborg Amt, men varede længst i Haderslev Vesteramt. Og her har den atter ramt Grænsesognene forholdsvis haardest, baade hvad Folketab og hvad Kapitaludførsel angaar.

Ved Alsund og Flensborgfjord varede Udvandringen kun en halv Snes Aar. Hvor de ældste Brødre havde

overtaget Gaardene og kunde blive i Landet, udvandrede de yngste, og hvor de ældste Sønner udvandrede, underkastede de yngste sig den preussiske Værnepligt for senere at overtage Gaardene. Kun undtagelsesvis staar her en Børneflokk, hvis Fødselsaar spænder over det meste af Tiden fra 1850—70, i ensartet Undersaatsforhold. Om Udvandringen derfor end har medført betydelige Tab ogsaa for disse Strøg, har de dog, takket være de frugtbare Egnes solide Velstand, ikke været uoprettelige, og Virkningerne har her navnlig ikke vist sig i et Tilbud af Landejendomme, der har oversteget den stedlige Befolknings Efterspørgsel. Kun Ejendomme, hvis Værdi har været for høj for Bondestandens Kjøbeævrne, saaledes en Del af de tidligere avgustenborgske Herregaarde og nogle store Teglværker paa Broagerland, er solgte til indvandrede Tyskere. Iøvrigt har Ejendomsforholdene her udviklet sig heldigt for den danske Befolkning. Fra den 1. Jan. 1885 til den 1. Nov. 1891 er der ialt solgt 75 Gaarde i Sønderborg Amt. Af dem er ikke en eneste falden i indvandrede Tyskeres Hænder, og mens kun 46 af Sælgerne var dansksindede, var kun 14 af Kjøberne tysksindede. I Halvfenserne er der i Sønderborg Amt solgt 1 Gaard til en indvandret Tysker, men samtidig er to andre Gaarde solgte af for indvandrede Tyskere til danske Mænd. Og siden 1885 har Bondestanden paa Als og i Sundeved opkjøbt henved 30 Landejendomme i de andre nordslesvigske Amter.

Ogsaa i anden Henseende har de alsingske og sundevsle Bønder klaret Ejendomssagen ypperligt. Da Hertugdømmernes nye Forfatning 1889 traadte i Kraft, indførte den som bekjendt en særlig Valgsensus for hver enkelt

nordslesvigsk Kreds. Efter de nye Bestemmelser sammensættes Kredsagen (Amtsraadet) saaledes, at $\frac{1}{3}$ af dens Medlemmer vælges af Byraadene, $\frac{2}{3}$ af Amtets Landkommuner og $\frac{2}{3}$ af Amtets „større Grundejere“. Det er paa Forhaand givet, at Byerne ved denne Valgmaade vælger tyske, Landkommunerne derimod danske Kredsagsmænd, og at de større Grundejeres Repræsentanter derfor bestemmer Kredsagens Flertal. Under disse Forhold kunde Regeringen, ved at indføre en Valgsensus af 600 Mk. Grundskat i Tønder, 500 i Flensborg, 400 i Haderslev og 250 Mark Grundskat i Aabenraa og Sønderborg Amter alle Vegne give de større Grundejeres Valgklasse en saadan Sammensætning, at de sikrede Tyskerne Flertallet i alle nordslesvigske Kredsage og udelukkede Danskerne fra den af disse valgte Provslanddag.

Sønderborg Amt havde 1889, da denne Valgsensus indførtes, ialt 26 større Grundejere, hvoraf 20 var tysksindede og kun 6, deriblandt en dansk Undersaat, dansksindede. Men i de 9 Aar, der er gaaede siden da, har Tyskerne tabt 6, Danskerne derimod vundet 11 større Grundejere paa Als og i Sundeved, hvor der for Øjeblikket staar 17 danske, hvoraf 3 dog som danske Undersaatte er uden Valgret, imod 14 tysksindede større Grundejere.

Alle disse Forhold viser, at vi her bevæger os paa Egne, hvor de Saar, Udvandringen har slaaet, allerede er lægte. Her aftager Folkemængden ganske vist endnu, men dog kun i ringe Grad, og Befolkningen er saa stærkt kapitalfrembringende, at den faktisk øger og udvider sine Ejendomme indenfor Amtets Grænser og tillige optræder kjøbende andre Steder i Nordslesvig.

I Haderslev Vesteramt, som danner Modpolen, om-

fatter Udvandringen et helt Slægtled. Da Gaardejer Peter Gram i Kjøbenhoved for et Par Aar siden døde, tillod den preussiske Øvrighed allernaadigst, at hans otte landsforviste Sønner deltog i deres Faders Jordefærd for at bære ham til hans sidste Hvilested. Aaret efter sad en indvandret Tysker som Ejer paa Fædrenegaarden. Her er det — i hvert Fald op imod Grænsen — næsten Reglen, at alle Sønner er landflygtige i de Familier, hvis Børn er fødte i Tiden mellem 1850 og 1875. Dette har ramt Egnen overordentlig haardt. Folkemængden her er aftaget betydeligt, Kapitaludførselen har været forholdsvis større og Kapitalfrembringelsen forholdsvis mindre end i de andre nordslesvigske Amter. Fra 1885—90 er Befolkningen i Sønderborg Amts Landdistrikter aftaget med 0,39 %, i Aabenraa Amts Landdistrikter med 1,25 %, i Tønder Nørreamt med 3,63 % og i Haderslev Amts Landdistrikter med 4,08 %. Stærkest er Indbyggerantallet dalet i to af Haderslev Vesteramts Amtsdistrikter, hvor Nedgangen i dette Femaar har været henholdsvis 8,61 og 9,50 %. I det følgende Tidsrum fra 1890—95 er Befolkningen i Haderslev Amts Landdistrikter kun aftaget med 1,53 %. Udvandringen er da ved at ophøre, og en tysk Indvandring begynder at gjøre sig gjældende paa de affolkede Egne.

I det hele er Folkemængden i Haderslev Amts Landdistrikter dalet fra 51,395 i 1871 til 46,262 i 1895, altsaa aftaget med ca. 10 %, i det Tidsrum, der dækker Udvandringsperioden. Samtidig har Udvandringen taget hele Fødselsoverskudet, som har udgjort omtrent 1 % aarlig (nøjagtig 0,99 % fra 1875—85), samt paaført Amtet et Tab, der svarer til Indvandringen. I alt er der med en rund Sum udvandret 20,000 Personer fra Haderslev Amt

fra 1871 1895, og deraf falder sikkert Halvdelen paa Haderslev Vesteramt.

At Kapitaludførselen under disse Omstændigheder ogsaa har været forholdsvis større i Grænseegnene end længere sydpaa behøves ikke at udvikles nærmere. Det forekommer naturligvis langt hyppigere her, hvor Udvandringen har været saa længe, at hele Familier og dermed hele Formuer er flyttede over til Kongeriget. Og indirekte har den lange Udvandringsperiode øvet en meget skadelig Indflydelse paa Kapitalfrembringelsen, idet den har umuliggjort det sunde økonomiske Fremskridt, der i Reglen er en naturlig Følge af, at Sønnerne overtager Gaardene og gjør Driften mere indbringende ved at tilføre den nyere Synsmaader og større Energi. I Stedet for har Fædrene paa disse Egne i mange Tilfælde været tvungne til at drive Gaardene til op i en Alder, hvor deres Kraft har været svækket, og de har savnet den Spændstighed, der har været nødvendig for at kunne følge med i den hurtige Udvikling, vort Landbrug i nyere Tid har maattet gennemgaa for at bevare sin Rentabilitet. Følgen har været, at det paa disse Strøg er gaaet tilbage for mange Gaardmænd i det sidste Tiaar. Deres Gjæld er vokset Aar for Aar og med den Tilbøjeligheden til at sælge Ejendommene ogsaa der, hvor Salget endnu ikke er en tvingende Nødvendighed.

Indtil 1890 klarede Haderslev Vesteramt Ejendoms-spørgsmaalet bedre end noget andet Amt i Nordslesvig. Det har nemlig kun faa store Gaarde og paa en enkelt Undtagelse nær, har de i nyere Tid ligget paa faste Hænder. Vanskeligheder lig dem, der mødte Befolkningen i Sønderborg Amt, da de dyre Ejendomme paa Als og i

Sundeved kastedes paa Markedet, eller som Østeramtets Bondestand stod overfor, da den ligelige Arvedeling nødvendigjorde Salget af denne Egns største Bøndergaarde, har Vesteramtets Bondestand været skaanet for. De Landejendomme, der her er blevne fallbudt, har paa en enkelt Undtagelse nær ikke repræsenteret større Værdier, end at den stedlige Befolknings Kjøbeævne har slaaet til. Fra 1865—90 blev der af indvandrede Tyskere opkjøbt 21 Gaarde i Haderslev Østeramt, 19 i Aabenraa Amt, 14 i Sønderborg Amt, men kun 10 i Haderslev Vesteramt og af dem er de 8 først opkjøbte efter 1881, altsaa paa et Tidspunkt, da Krisen alt maa betragtes som overvundet i Sønderborg Amt. Men efter 1890 skifter Forholdene og Haderslev Vesteramts Grænsesogne rammes nu af en i lange Tider forberedt Krise, som det almindelige Prisfald gjør dobbelt følelig.

III.

Det er et af Krisens vigtigste Kjendemærker, at den paa de haardest ramte Egne har gjort Jorden til løs Handelsvare i en faldrig før kjendt Udstrækning.

Haderslev Vesteramt omfatter 24 Sogne med 56 politiske Kommuner. Indenfor dette Omraade er der ialt 1341 „Gaarde“, det vil sige Landejendomme, som drives med mindst 2 Heste. Og efter en løs Beregning, som jeg har foretaget paa Grundlag af de spredte Meddelelser, der findes i Traps Topografi og i Knud Aagaards Beskrivelse af Tørning Len, findes der endvidere i Vesteramtet 7—800 mindre Landejendomme, Landhol- og Kaadnersteder.

Indtil Slutningen af Firserne var Ejendomssalget ikke særlig stort. Det synes endog at have været mindre end

i andre nordlesvigske Amter, og det har været uden national Betydning. De fleste Ejendomsskifter er skete ved Arv, mest fra Fader til Søn. 1863 havde 1221 Gaarde danske, 33 blakkede og 87 tysksindede Ejere: 1893 derimod kun 1200 danske, 38 blakkede og 103 tysksindede Ejere. Ialt er saaledes 21 Gaarde gaaede tabt for Danskerne i Haderslev Vesteramt i disse 30 Aar. Og dette Tal omfatter ogsaa alle Omslag i politiske Anskuelser efter Krigen. Af Tabet falder ikke færre end 11 Gaarde, hvoraf 6 skyldes Omslag, paa Arrild Sogn.

I det sidste Tiaar er Tilbudet af Ejendomme vokset fra Aar til Aar, og først i Halvfemserne overstiger det allerede den stedlige Befolknings Efterspørgsel. Ialt er der fra Nytaar 1893 indtil den 1. April 1898 solgt 172 Gaarde og 183 mindre Landejendomme i Haderslev Vesteramt. Omtrent $12\frac{1}{2}$ % af Amtets Gaarde og over 20 % af dets smaa Landejendomme har skiftet Ejere i disse Aar.

Det har hidtil været nødvendigt at tage Vesteramtet som en Helhed, fordi Statistiken, som denne Fremstilling er bygget paa, ikke har foreligget fuldstændig i Enkeltheder. Men da de Forhold, der nu skal omtales, er meget afvigende paa de enkelte Strøg, er det paa Tide at undersøge det Omraade, der særlig hærges af Krisen.

Haderslev Vesteramt falder i tre Hoveddele, en nordlig: Frøs- og Kalslund Herreder med Gram Godsdistrikt, som omfatter Sognene Lintrup, Hjerting, Skrave, Skodborg, Jels, Østerlindet, Gram, Fol, Hygum og Rødding, en vestlig: Hvidding Herred, som omfatter Sognene Hvidding, Roager, Spandet, Højrup, Arrild, Skjærbæk, Brøns, Rejsby og Vodder og en sydlig: Nørre Rangstrup

Herred, som omfatter Sognene Toftlund, Tirslund, Bevtoft, Agerskov og Branderup.

I Frøs- og Kalslund Herreder med Gram Godsdistrikt findes ialt 614 Gaarde. Deraf er ikke færre end 92 eller ca. 15 % solgte i det ovenfor nævnte Tidsrum. Og samtidig er der indenfor dette snævre Omraade solgt ikke færre end 105 Landbol- og Kaadnersteder, hvad der giver op imod den dobbelte Procent for denne Klasse af Landejendomme. Salget var i 1896 omtrent dobbelt saa stort som i 1893, men det fremviste desuagtet en ny Stigning i 1897, og i Aar var der allerede solgt 23 Gaarde og 28 mindre Landejendomme til den 1. April. Krisen er derfor endnu langt fra overvundet.

I Hvidding Herred er der i de samme Aar kun solgt ialt 49 Gaarde og 49 mindre Landejendomme. Deraf falder 25 Gaarde og 21 mindre Landejendomme paa Grønnesognet Roager, som derfor maa henregnes til de stærkt truede Egne. Iøvrigt frembyder Herredet ikke unormale Forhold, hvad Tilbudet af Landejendomme angaar. Og dette er heller ikke Tilfældet med Nørre-Rangstrup Herred, hvor der kun er solgt 26 Gaarde og 25 mindre Landejendomme i det samme Tidsrum.

Den Egn, der for Tiden hærges af Krisen, er da nøjere afgrænset Frøs- og Kalslund Herreder, Gram Gødsdistrikt og Roager Sogn. Her har Tilbudet af Landejendomme i de senere Aar været saa stort, at man i hvert Fald ikke har kjendt noget lignende i Nordslesvig, siden de trange Tider efter Statsbankerotten i 1813. Og skjønt Egnens Bondestand har afgivet et under de givne Forhold meget betydeligt Antal Kjøbere, skjønt enkelte Mænd paa Egnen har strakt sig paaskjønnelsesværdigt vidt, ved

at udvide deres Ejendomme saa meget, som deres Kjøbe-ævnne har tilladt, og skjønt der er sket en ikke helt ubetydelig Indvandring fra andre nordslesvigske Amter, har en ret betydelig tysk Indvandring dog ikke kunnet undgaas. Ialt har indvandrede Tyskere, dertil henregnes ogsaa tysktalende Nybyggere fra Sydslesvig og Holsten, opkjøbt 51 Gaarde og 40 mindre Landejendomme indenfor dette Omraade fra Nytaar 1893 til den 1. April 1898.

Dette Opkøb fordeler sig saaledes paa de enkelte Sogne:

	Gaarde	mindre Landejendomme	ialt	
Lintrup	5	4	9	Landejendomme
Hjerting	—	3	3	"
Skrave	4	2	6	"
Skodborg	14	9	23	"
Jels	5	7	12	"
Østerlindet	4	2	6	"
Gram	2	2	4	"
Fol	4	3	7	"
Hygum	3	2	5	"
Rødding	8	4	12	"
Roager	2	2	4	"

Foruden Rødding er Grænsesognene Skodborg, Jels, Lintrup og Skrave samt det lille Fol Sogn med 31 Gaarde rant haardest. I Skodborg Sogn ejer indvandrede Tyskere nu allerede $\frac{1}{3}$ af Sognets Gaarde og omtrent en lignende Del af Sognets mindre Landejendomme. Karakteristisk for Udviklingen i dette Sogn er endvidere, at de tyske Gaardmænd allerede har draget 5 tysktalende Arbejder-

familier til Sognet, hvor de nu ligeledes er bosatte. Sognet har 13 Embedsmændsfamilier med tysk Hussprog. Dertil kommer nu 28 i de sidste fem Aar indvandrede Familier. Ialt bor der kun godt halvtredie Hundrede Familier i Skodborg Sogn. Da det ogsaa har en Del ugifte Embedsmænd og tysktalende Tjenestefolk er $\frac{1}{5}$ af dets Beboere nu snart tysktalende.

I Hvidding og Nørre-Rangstrup Herreder er der kun opkjøbt ialt 4 Gaarde og 4 mindre Landejendomme af indvandrede Tyskere siden Nytaar 1893. Deraf ligger 1 Gaard og 3 smaa Landejendomme i Skjærbæk Sogn, Midtpunktet for Skjærbæk Sognepræsts stærkt politiserende Virksomhed. Endvidere har den af Pastor Jakobsen oprettede Fortyskningsbank i Skjærbæk erhvervet, henholdsvis opbygget, 4 mindre Landejendomme, 1 Teglværk og 13 Huse indenfor disse Herreders Grænser.

Ialt har indvandrede Tyskere opkjøbt 55 Gaarde og 44 mindre Landejendomme i Haderslev Vesteramt fra Nytaar 1893 til den 1. April 1898. Og da man trygt kan gaa ud fra, at de Ejendomme, Skjærbæk Bank sidder inde med, og som den dels har bortforpagtet, dels lader styre af Tyskere, næppe vil blive direkte overdragne til dansksindede Folk, bør de ogsaa tages med i Betragtning. Men regnes de med, har Tyskerne ialt erhvervet 55 Gaarde, 51 mindre Landejendomme, 1 Teglværk og 15 Huse med Havejord i Haderslev Vesteramt i de sidste $5\frac{1}{4}$ Aar.

IV.

At Tyskerne har kunnet opnaa saa store Resultater indenfor denne korte Frist skyldes hovedsagelig to tyske Organisationer: Nybyggerforeningen i Rødding eller som

dens officielle Navn er „Ansiedelungsverein fürs westliche Nordschleswig“ og Pastor Jakobsens Andelsbank i Skjærbæk. Den førstnævnte Forening stiftedes af preussiske Embedsmænd 1891. Samtidig oprettedes lignende Foreninger for Haderslev Østeramt med Sæde i Kristiansfelt og for Als og Sundeved med Sæde i Sønderborg. Jeg foretog den Gang en Undersøgelse af disse Foreningers Eksistensbetingelser. Resultatet er nedlagt i en Afhandling i „Sønderjydske Aarbøger“ 1891 om „Vor Bondestands Kjøbeævne og Salgstrang“. Undersøgelsen omfattede Forholdenes Udvikling indtil 1890. Den byggede paa de indhøstede Erfaringer, der, som de i Afhandlingen anførte Tal viser, da endnu var gunstige for os. Als og Sundeved havde allerede den Gang et Overskud af Kjøbeævne, og det øvrige Nordslesvig med Undtagelse af Riis Sogn ved Aabenraa havde endnu ikke lidt Tab af nævneværdig Betydning. Under Indtrykket deraf forudsagde jeg Nybyggerforeningerne en vegeterende Tilværelse og en jammerlig Straadød. Spaadommen er kun gaaet i Opfyldelse for Sønderborg Amts og for Haderslev Østeramts Vedkommende. Disse Foreninger eller Udvalg er atter forsvundne uden at have udrettet noget, fordi de i Virkeligheden savnede Eksistensbetingelser. Nybyggerforeningen i Rødding har derimod faktisk udfoldet en betydelig Virksomhed og bragt de fleste af vore i de senere Aar tabte Ejendomme over paa tyske Hænder.

Foreningen har haft et sikkert og godt Grundlag for sin Virksomhed i Formandens og Sekretærens forenede Viden. Formanden, Amtsdommer Petersen i Rødding, sidder i Embedsmedfør inde med et grundigt Kjendskab til Amtsretsdistriktets Panteprotokoller og derigjennem til

den Prioritetsgjæld, der hviler paa hver enkelt Landejendom indenfor dets Grænser. Sekretæren, Amtsforsstander Thiermann, er som Politimester i Besiddelse af alle Akter vedrørende Udvandringen og en derpaa bygget sikker Viden om dens Indflydelse paa Ejendomsforholdene. Takket være denne dobbelte embedsmæssige Viden, havde Stifterne, allerede da Foreningen startedes, en til Vished grænsende Overbevisning om, at der vilde ligge en aaben Mark for dens Virksomhed. Og ved senere at udnytte deres Viden energisk, har Foreningens Ledere været i Stand til uden større Pengemidler at opnaa ikke ubetydelige Resultater.

Foreningens første Opraab er ret interessant og oplysende. Det lyder saaledes:

„Villedt af skuffende Foregjønglinger i den danske Agitationspresse, har mange Forældre i Nordslesvig især i Halvfjerdserne og Firserne følt sig bevægede til at lade deres Sønner udvandre for at unddrage dem Militærpligten. Nu er Tiden kommen, da den aldrende Bonde nok vilde hvile sig ud og overlade Gaarden til yngre Kræfter; men Sønnerne er det forbudt at vende tilbage til Landet, og danske Undersaatter maa ikke bosætte sig her. Der er altsaa ikke andet for, end at drage Kjøbelystne til sønder fra, thi der skal sælges et saa stort Antal Steder, at de faa Lysthavende fra Egnen næppe kommer i Betragtning. Der frembyder sig derfor en gunstig Lejlighed for unge tyske Landmænd til med ringere Midler end andet Steds i Tyskland at skaffe sig en Landejendom i Nordslesvig. Paa Grund af de politiske Forhold behøver ingen Tysker at sky Besættelsen, da den herværende dansksindede Befolkning er af en meget fredelig Natur, og der allerede er bosat mange Tyskere her, som er indvandrede sydfra, saa at Nybyggerne vil finde tilstrækkeligt Tilhold og Samkvem. Den nylig oprettede „Nybyggerforening for det vestlige Nordslesvig“ i Rødding, Haderslev Kreds, er rede til uden Vederlag at eftervise

Landejendomme af mindre Omfang op til 200 Hektarer og af mellemgod Bonitet — intet Marskland —, hvorfor enhver ung Landmand, der vil bosætte sig, tillidsfuldt kan henvende sig til Foreningen. Eftervisningen, til hvilken Portoen skal medsendes, vil ske samvittighedsfuldt og hurtigst."

Samtidig udsendte Nybyggerforeningen Skemaer til Ejere, som dens Bestyrelse under de givne Omstændigheder kunde vente at finde tilbøjelige til Salg. Disse Skemaer, hvoraf flere ligger foran mig, indeholder en Række Spørgsmaal, om vedkommende Ejer vil sælge, om Gaardens Størrelse, Bonitet, Brandforsikringsværdi, Prioriteter, Besætning etc. og Salgspris. Paa Grundlag af de indkomne Skemaer er der atter affattet en Liste over Ejendomme i Haderslev Vesteramt, som for Tiden er tilfals. Denne Liste har lidt efter lidt naaet en betænkelig Længde. Da den i Fjor henlaa i et offentligt Lokale i Amtsretsdistriktet til Nybyggeraspiranterns Brug, opviste Fortegnelsen henved 200 større og mindre Landejendomme. Et flygtigt Gjennemsyn har imidlertid overbevist mig om, at mange af de opførte Ejere kun vil sælge til meget høje Priser under Forhold, hvor de atter vil optræde som Kjøbere paa Egnen. Men over 100 Ejendomme i de truede Distrikter regnes dog endnu at være tilfals.

Foreningen har dernæst vedligeholdt en meget stærk Reklame i den nordtyske Presse. Følgende lille Artikel, der i Fjor er udklippet af et anset tysk Blad, viser Formen:

„Den tyske Nybyggerforening i Rødding i Nordslesvig meddeler os, at talrige tyske Landmænd fra Slesvig, Holsten, Meklenborg, Pommern og Hannover har nedsat sig i Nordslesvig som Følge af den af Foreningen udfoldede Virksomhed. De har alle skaffet sig en sikker Stilling ved Hjælp af ringe Pengemidler og er tilfredse med de kjøbte Gaarde.

Da de fleste unge Nordslesvigere er udvandrede i Halvfjerdserne og Firserne for at unddrage sig Militærtjenesten, har man endnu ikke her den Ungdom, der er nødvendig og egnet til at overtage Gaardene efter de aldrende Ejere. Indvandringen fra Danmark er forbudt. Derfor kan kun Tilflytning sønderfra komme i Betragtning. Nybyggerforeningen har sat sig til Opgave at fremme og lette denne Tilflytning. Den meddeler Kjøbelystne enhver ønsket Oplysning og anviser Gaarde, som er tilfals; den skaffer ogsaa unge Mænd, der ønsker at lære Nordslesvig at kjende, Plads'er som Volontærer, Medarbejdere eller Karle, naturligvis alt uden pekuniært Vederlag. Paa Grund af det store Tilbud er Priserne forholdsvis lave. De almindelige landøkonomiske Forhold er derimod gunstigere end andet Steds i Tyskland. De nordslesvigske Landmænd har trods Tidernes Ugunst deres gode Udkomme. Deres Hovedindtægter faar de af Smørproduktion og Kvægavl, og da Afsætningsforholdene er fortrinlige, opnaar de gode Priser. Landmænd, som raader over nogen Kapital, gjør vi opmærksomme paa den nævnte Forening med den Bemærkning, at dens Lister netop nu for Tiden opviser overordentlig prisværdige og smukke Landejendomme i alle Størrelser fra 5—200 Hektar. Eksempelvis anføres:

Hektar	Netto-udbytte	Brandforsikring	Heste	Hornkvæg.	Salgspris.
7	63 <i>ℳ</i>	2,005 <i>ℳ</i>	1	5	4,000 <i>ℳ</i>
15	123 "	3,710 "	2	5	9,000 "
28	315 "	8,060 "	3	20	18,000 "
54	417 "	7,400 "	2	16	21,000 "
67	648 "	12,640 "	4	34	40,000 "
93	927 "	16,690 "	8	44	60,000 "
166	1815 "	26,000 "	9	55	95,000 "

Salgspriserne forstaar sig for Gaarden med Besætning, Beslag og Avl. Nærmere Oplysninger meddeler imod Indsendelse af et Frimærke til Nybyggerforeningens Formand, Amtsdommer Petersen, og dens Sekretær, Amtsforstander Kaptejn u. T. Thiermann, begge i Rødding i Nordslesvig."

Stilen er, som man ser, den samme som i Foreningens første Opraab. Ved saadanne ædrueligt og fornuftigt af-fattede Reklameartikler, der med smaa Variationer spredes over hele Nordtyskland og med korte Mellemrum optages i et stort Antal derværende Blade med landlige Læsere, holder Nybyggerforeningen store Kredses Opmærksomhed henvendt paa Sagen, og Virkningerne viser sig i en stærk Tilstrømning af Kjøbere fra alle Kanter. Mange af disse Nybyggeraspiranter kommer med falske Forestillinger og overdrevne Forventninger, andre møder op uden Penge-midler, og Gang efter Gang hører man om Kjøbere, der er udeblevne, da de skulde overtage de købte Ejendomme. Men der indfinder sig ogsaa stræbsomme Folk, mangen Gang med smaa Pengemidler, men til Gjengjæld ogsaa med faa Fornødenheder og med Vilje til at bane sig Vej. Og de sætter sig fast i Nordslesvig. Nybyggerforeningen tager dem under Armen. Den vejleder dem ved Kjøbet, den hjælper dem med den retslige Ordning af Overtagelsen, den skaffer dem gode Prioritetslaan og giver praktiske Vink angaaende Driften og Afsætningsforholdene. Den yder kort sagt Nybyggerne et godt Rygstød i de første vanskelige Aar og gjør, assisteret af andre tyske Foreninger, Opholdet paa den fremmede Egn taaleligt, indtil de har levet sig ind i de nye Forhold. Hele denne Virksomhed maa derfor, naar der tages Hensyn til de store Vanskeligheder, ethvert Foretagende af den Art har at kæmpe med, siges at have ført til betydelige praktiske Resultater, fordi man her bygger solid paa den faste Grund, der foreligger i de givne Forhold.

Banken i Skjærbæk er en almindelig Andelsbank, med en af smaa Andele sammensat ret ubetydelig Grund-

kapital. Den driver almindelige Bankforretninger og er baade hvad Personal- og Realkrediten angaar i mange Tilfælde gaaet betydeligt ud over de Laanegrænser, der er gængse, og som overholdes af andre nordslesvigske Pengeinstitutter. Bankens Virksomhed er meget spredt. Skal noget nævnes som dens Specialitet, maa det vel være, at starte nye Foretagender. I de faa Aar, den har bestaaet, har den affødt en Forening, som bygger Arbejderboliger, et Skibsrhederi, som har tilvejebragt en ny Forbindelse med Vesterhavssøen Rømø, et Selskab, som har kjøbt og vil drive et større Teglværk, et andet Selskab, som har opkjøbt Land og agter at anlægge et Bade-sted paa Rømø etc. etc. Endvidere staar Banken i løsere eller fastere Forbindelse med en Skole for Kunstvævning i Skjærbæk og adskillige andre Foretagender. Grundtanken i dens Virksomhed synes at være Tyskhedens Fremme i Nordslesvig. Som en Institution af særlig stor Betydning i denne Retning fremstilles den atter og atter i den tyske Presse og ligeledes af dens Grundlægger Pastor Jakobsen paa hans Agitationsrejser. Indenfor denne Ramme falder ogsaa dens Opkjøb og Udstykning af Landejendomme. Den driver, i Modsætning til Nybyggerforeningen, denne Virksomhed saaledes, at den kræver betydelige Penge-midler, der saa vidt man kan se, rejses ved Udstedelsen af Prioritets-Obligationer i Bankens Ejendomme. Obligationerne afsættes atter for en stor Del af Pastor Jakobsen paa hans Agitationsrejser i Tyskland, efter Anbefaling af Foreningen „Alldeutscher Verband“ og visse tyske Blade. I Foraaret har Pastor Jakobsen berejst det vestlige Tyskland, og det vides med Bestemthed, at han har søgt at afsætte Bankens Obligationer i flere Byer, saaledes f. E. i Elberfeld.

Arbejderbyggeforeningen i Skjærbæk udfolder sin Virksomhed ved Hjælp af Laan fra den tyske Alderdoms- og Invalidforsørgelseskasse for Hertugdømmerne. Den har hidtil bygget 13 Huse i Skjærbæk, der endnu, saa vidt man ved, ejes af Banken. Da Skjærbæk, der vel efter Vestbanens Anlæggelse er en vigtig Jærnbanestation, dog kun er en Landsby med begrænsede Udvidelsesmuligheder, vil denne Virksomhed snart standse af sig selv.

Af hvor stor Betydning Pastor Jakobsens og Skjærbæk Banks mangesidige Arbejde har været i national Henseende, lader sig endnu vanskeligt sige, da den ikke ligger afsluttet i nogen Retning. Dertil kommer, at Bankens hidtilværende Virkemaade efter kyndige, stedkjendte Mænds Mening vil give den store Vanskeligheder at kæmpe med i Fremtiden. Det er derfor klogest at afholde sig fra en bestemt Dom om dens Betydning i Øjeblikket. Men saa meget kan man dog sige med Sikkerhed, at den trods sin vidtdrevne, praleriske Reklame langt fra har haft den nationale og politiske Betydning som Nybyggerforeningen i Rødding.

V.

Da de første tyske Nybyggere nedsatte sig i Haderslev Vesteramt, blev der sagt i et af de paagjældende Sogne: „De Folk vil ikke blive jordede paa vor Kirkegaard.“

Erfaringen tyder ikke paa, at denne Spaadom vil gaa i Opfyldelse. I Frøs- og Kalslund Herreder er Indvandringen endnu for ny til, at Erfaringen kan betyde stort i og for sig. Men den kan i hvert Fald komme i Betragtning som stadfæstende Moment. Og der foreligger andet Steds i Nordslesvig Erfaringer for et længere Tidsrum.

Riis ved Aabenraa er det eneste Sogn i Nordslesvig,

der kan opvise en nævneværdig tysk Indvandring før 1890. Af Sognets 73 Gaarde blev allerede 13 opkjøbte af Sydslesvigere, mest Angelboere, fra 1868—90. Flere af disse Nybyggere vil ikke blive jordede paa Riis Kirkegaard. Adskillige af de købte Gaarde har nemlig skiftet Ejere gjentagne — en enkelt endog ikke færre end fire — Gange, siden de kom i tyske Hænder. Men desuagtet ejes de endnu alle af indvandrede Tyskere.

I Grunden er Forklaringen nærliggende. En Fremmed køber det for dyrt. Vil han atter sælge, har han derfor ogsaa Udsigt til at faa Ejendommen bedst betalt ved at hidlokke andre fremmede Kjøbere, som kun bygger paa den tidligere Salgspris, men ikke kjender Ejendommens virkelige Værdi efter Egnens Forhold. Gaardene bliver derfor i tyske Hænder, selv om de hyppigt skifter Ejere.

Dertil kommer oven i Kjøbet, at de fallerede eller forarmede tidligere Gaardejere bliver paa Pladsen. Ogsaa dette er let forstaaeligt. De er rejste ud med en lille Kapital og undser sig ved atter at rejse tilbage til deres Hjemegn med bare Hænder. I Stedet for nedsætter de sig efter at have afhændet Gaardene paa deres nye Hjemegn, hvor de søger at slaa sig igjennem som Kommissiønærer, Agenter, Skrivere hos Embedsmænd eller ligefrem ved Daglejerarbejde.

Saadan vil det sikkert ogsaa gaa paa Røddingegnen. I hvert Fald peger alle foreliggende Erfaringer i den Retning. Af de Ejendomme, Tyskerne hidtil har opkjøbt i Haderslev Vesteramt, er ialt 7 solgte for anden Gang, alle til indvandrede Tyskere. Kun 1 Ejendom er af den nye tyske bortforpagtet til den tidligere danske Ejer. Vil det derfor end slaa til, at en Del af de

tyske Nybyggere ikke vil blive jordede i Nordslesvig, betyder dette efter alle Julemærker at dømme dog kun, at de vil give Plads for andre Landsmænd.

Gjennemgaaende synes Nybyggerne at have købt for store Ejendomme efter deres Formuesomstændigheder Mange sidder med stor Gjæld. Næppe en Trediedel synes at sidde hvad man i Nordslesvig kalder ret godt ved det. For saa vidt de trænger til pekuniær Støtte, ydes den vistnok af Skjærbæk Bank. Ikke faa vil atter sælge. Mange er virksomme for at hidkalde Bekjendte fra deres Hjemegn. De synes at have lidt Indtægter af disse Ejendoms-kommissionsforretninger.

I Reglen er Nybyggerne ikke saa dygtige og vel oplyste som Egnens Folk, men de skildres som arbejdssomme og nøjsomme, og de fleste kan derfor alligevel nok slaa sig igjennem.

I Førstningen plejer de at være ivrige Politikere. Mange rejser Flagstænger efter Tilskyndelse af Egnens ledende Tyskere og hejser Flaget ved enhver given Lejlighed, deltager i Tyskernes mange Fester og slaar i det hele om sig med store Ord, om hvad de vil, og hvad de kan. Men deres kunstigt opstyltede politiske Interesser fordufter hurtigt. De vil gjerne knytte Forbindelse med Naboerne og hente Raad og Hjælp hos dem, og derfor nedstemmer de fleste Tonen, saa snart de har levet sig lidt ind i Forholdene. Deres Tyskhed indskrænker sig derefter nærmest til, at de taler deres Modersmaal og stemmer tysk ved Valgene. Kun Mængden gjør dem farlige i national Henseende.

VI.

Den tyske Forening forbereder nu et Forslag eller

Andragende om Statshjælp til den tyske Kolonisation. Tidspunktet synes ikke ilde valgt. Statsregeringen har gjort energisk Front imod de fremmede Nationaliteter. Hundrede-Millionfondet til Opkjøb af polske Ejendomme er nylig bleven fordoblet, og Regeringens sidste Reskript til Embedsmændene i de ikke tysktalende Grænselande viser, at den ikke er kræsen i Valget af Midler, naar det gjælder om at fremme Tyskhedens formentlige Interesser. Det er derfor ikke sært, at den tyske Forening vil søge at smede, mens Jærnet er varmt. Om den vil opnaa noget, er en anden Sag, det er vanskeligt at sige. Her skal noteres, at man aabenbart har søgt at vinde Overpræsident Köller for denne eller beslægtede Tanker forleden, da han var i Nordslesvig, og efter forskellige Ytringer at dømme ikke uden Held. Hvad Skjæbne et Forslag, som det tilsigtede, vil faa i Landdagen, hvis det naar saa langt frem, er vanskeligt at sige, da den agrariske Side af Spørgsmaalet, som har været afgjørende for mange af dem, der stemte for Hundrede-Millionbevillingen, i Bondelandet Nordslesvig afviger fuldstændigt fra Forholdene i Junkerlandene Posen og Vestpreussen. Desuden staar Landdagen lige foran nye Valg, som kan give den en anden Sammensætning. Det er derfor klogest at opsætte al videre Omtale af det bebudede Forslag, til det foreligger for Offentligheden.

Hensigten med denne Afhandling har kun været at give paalidelig Besked om Tyskernes Opkjøb af nordslesvigske Landejendomme. Dette vil antagelig være naaet, da den er bygget over en omfattende Statistik, som er optaget ved Hjælp af over 60 paalidelige Mænd i Haderslev Vesteramt.

Til Læserne!

Forhold, som Udgiverne ikke har været Herrc over, først den imod Tidsskriftet førte Retssag, senere vor mangeaarige Medarbejder Rigsarkivar A. D. Jørgensens Død har forsinket Udgivelsen af dette Hæfte. Det er imidlertid nu lykkedes os at samle en Kreds af nye Medarbejdere om Tidsskriftet, og vi haaber derfor at kunne fremskynde Udgivelsen af Aargangen 1898 saa meget, at den kan foreligge inden Nytaar, og Tidsskriftet derefter atter udkomme regelmæssigt.

Ærbødigst

Udgiverne.

„Sønderjydske Aarbøger“

udgivne af

H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen og P. Skau

udkommer fire Gange aarlig i Hæfter paa 5 Ark.

„Sønderjydske Aarbøger“ vil bringe Bidrag til Slesvigs Historie og Topographi, Skildringer af Folkelivet i Nordslesvig m. m.

Subskription paa „Sønderjydske Aarbøger“ modtages i alle Boglader i Slesvig, Danmark, Norge og Sverrig. Prisen er 4 Kroner Aargangen; for Medlemmer af danske Foreninger i Nordslesvig 3 Mark.

Indhold:

<i>H. P. Fejlberg</i> : Barndomsliv i Vesteregnet	Side 165
<i>M. Mackeprang</i> : En Luksusforordning for Haderslev fra 1566	217
<i>M. H. Nielsen</i> : Vestslesvigsk Grandevilkaar	236
En preussisk Dom	246
<i>H. P. Hanssen-Nørremølle</i> : Tyske Opkjøb af Landejendomme i Nordslesvig 1893—98	249

Ansvarhavende Redaktør H. P. Hanssen-Nørremølle,
Aabenraa.